



37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Állam- és Jogtudományi Szekció

Budapest, 2025. március 24–26.

Rendező intézmény:

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar



Állam- és Jog-
tudományi Szekció

Condictio causa (dotis) data causa (dotis) non secuta

**A hozományi vagyon visszakövetelése az elmaradt
házasságkötés esetén**

Kézirat lezárásának dátuma:

2024. december 10.

Nyilatkozat

Mi, a dolgozat írói, külön íven (fegyelmi felelősségünk tudatában) nyilatkozunk arról, hogy e pályamunka elkészítése során a mesterséges intelligencia segítségét nem vettük igénybe.

Tartalomjegyzék

Előszó	5
I. A jogalap nélküli gazdagodásról általánosságban	7
II. (...) <i>pactus esset, ut, quoquo modo finitum esset matrimonium, dos ei redderetur</i> . A kauteláris praxis és a <i>condictio causa data causa non secuta</i> (Ulpianus 3 disp. D. 12,4,6)	9
a) A kiinduló tényállás.....	10
b) A nő ellenbizonyítási lehetősége	14
c) Ulpianus hivatkozása Marcellusra.....	16
III. Tartozatlan követelés jogcímes <i>stipulatio</i> formájában történő, hozomány címén való utalványozása (Iulianus 16 dig. D, 12,4,7).....	17
a) A kiinduló tényállás.....	18
b) Második tényállási variáció: „A” személy tudva tartozatlanul teljesít	22
c) Harmadik tényállási variáció: tartozott teljesítés és a házasság meghiúsulása	23
IV. A „gyermekházasság” esetén adott hozomány visszakövetelhetőségéről (Neratius 2 memb. D. 12,4,8).....	25
a) A kiinduló tényállás.....	26
b) A jogi probléma és Servius Sulpicius Rufus válasza	27
c) Neratius Priscus álláspontja	27
V. A nő irányában fennálló ajándékozási szándékkal teljesített hozomány visszakövetelése a házasság létre nem jötte esetén (Paulus 17 ad Plautium D. 12,4,9)	30
a) A kiinduló tényállás.....	30
b) Második tényállási variáció: a nőről való gondoskodási szándék nélkül történő hozományalapítás	32
c) Tartozatlan követelés utalványozása hozományként (Paulus 17 ad Plautium D. 12,4,9,1)	33
a. A kiinduló tényállás.....	34
b. Második tényállási variáció: amikor az adóst megilleti a családság kifogása	37

VI. Tartozáselengedés útján történő hozományalapítás (Iavolenus libro primo ex Plautio D. 12,4,10).....	39
a) A kiinduló tényállás.....	39
VII. Záró rész	41
Irodalomjegyzék.....	43

Előszó

A jogalap nélküli gazdagodás témakörének mélyebb elemzésével először több mint egy évvel ezelőtt, a 2023-24. tanév során a tudományos diákkör (a továbbiakban: tdk) keretében kezdtünk el foglalkozni. E munka első lépéseként – a tdk üléseken – „fragmentumról-fragmentumra” lefordítottuk és megtárgyaltuk a D. 12,4 alá felvett jogtudósi szövegeket. Eredeti célkitűzésünk az volt, hogy e titulus (cím) teljes tartalmához, azaz – a jogalap nélküli gazdagodási helyzeteken belül kifejezetten az ún. *condictio ob rem dati / causam datorum* (juszteniánuszi korban: *condictio causa data causa non secuta*)¹ esetcsoporthoz tekintve – egy átfogó kommentárt készítsünk.

A D. 12,4 lefordítását követően, a munkafolyamat előrehaladtával azonban világossá vált, hogy az említett titulus számos jogi problémát, azon belül sok-sok tényállási variációt foglal magában. Így annak az „elejétől a végéig” történő feldolgozása oly nagy terjedelmű kutatási anyagot vonna maga után, hogy az szétfeszítené a dolgozat terjedelmére irányadó korlátokat. E ponton tehát – a kívánt tudományos mélység szavatolása végett – indokoltnak tűnt a dolgozat tárgyának a házassági vagyoni jog, különösen a hozomány jogintézményére való koncentrálása, e jogalap nélküli gazdagodási tényállás ezen speciális tényállási körben való vizsgálata.

Megjegyezzük még azt is, hogy a D. 12,4 alatt tárgyalt tényállási helyzetek egészen az 1959. évi Ptk. hatályba lépéséig a magyar magánjog tekintetében sem voltak érdektelenek. A Szladits Károly által szerkesztett „Magyar magánjog IV. Kötelmi jog különös része” című átfogó munkában (az egyébként római jogász) Személyi Kálmán az alaptalan gazdagodás körében külön értekezik az ún. okafogyott szolgáltatásról.² Fontos még kiemelni azt is, hogy a Magánjogi Törvényjavaslatban (a továbbiakban: Mtj.) az általunk vizsgálat tárgyává tett jogalap nélküli gazdagodási tényállás még kifejezetten kodifikálásra került.³

Fontosnak tartjuk kiemelni azt is, hogy a magyar romanisztika történetében a jogalap nélküli gazdagodási joghelyzeteknek a kutatása nem előzmény nélküli.⁴ A magyar romanisták

¹ FÖLDI – HAMZA 2022: 553.

² SZEMÉLYI 1942: 768. ezen esetről a következőképpen ír: „[e] címben egybefoglaljuk azokat az eseteket, amelyekben a szolgáltatás már eleve célját tévesztett volt (*sine causa*), és azokat, amelyekben csak később következett be a cél megghiúsulása (*causa finita*). A célkitűzés az ügyletben kifejezésre juthat (hozományadás, meghagyás), vagy a körülményekből tárgyilagosan következtethető (...)”

³ Mtj. 1750. §: [a]ki másnak rovására jogalap nélkül jut vagyoni előnyhöz, köteles ezt az előnyt a másinak visszatéríteni. Ez akkor is áll, ha a kezdetben megvolt jogalap később megszűnik, vagy ha nem következik be az az eredmény, amelyet a jogügylet tartalma szerint a felek a szolgáltatással megvalósítani kívántak.

⁴ A magyar modern romanisztika történetéről átfogó áttekintést ad FÖLDI 2015: 824-842.

közül ugyanis *Benedek Ferenc* kiterjedt kutatásokat folytatott e témakörben (itt megjegyzendő, hogy többek között a kandidátusi értekezését is e téma vonatkozásában készítette el).⁵ A jelen dolgozat megírása során is sok esetben alapot vagy inspirációt jelentettek ezek a források.

A jogalap nélküli gazdagodás tárgyának visszakövetelése kapcsán érdemes még megemlíteni, hogy az új Polgári Törvénykönyvre tekintettel a jogalap nélküli gazdagodás jogintézménye, a szerződési jog egyfajta kiigazító sajátosságaként ismételten (relatív) hangsúlyos szerepet kapott a magyar polgári jogunkban. Erről *Benke József* „A jogalap nélküli gazdagodás vagyoni jogi jelentősége és generálklauzulája” című tanulmányában olvashatunk részletesen.

Mindezen előzmények alapján, a közel egy éves tdk műhelymunka eredményeként született meg a jelen dolgozat, amelyet a T. Olvasó most a kezében tart. Továbbá, érdemes még bevezetésként kitérni a jelen dolgozat tartalmi szerkezetének rövid ismertetésére is. Ennek kapcsán megemlítendő a tanulmány gerincét alkotó jogeset-exegézisek, amelyek során – a fentiek szerint – a D. 12,4 címéből származó, a meghíúsult házasságkötés esetén a már teljesített hozományi vagyon visszakövetelésére irányuló jogi kérdésfelvetést felvonultató, összesen öt darab fragmentum került elemzésre. Ennek során kísérletet tettünk a forrásszövegek által hordozott jogászai döntések nem pusztán felületes, hanem mélyreható, részletekbe menő értékelésére.⁶

⁵ Kapcsolódó művei: BENEDEK 1967: 51-79.; BENEDEK 1984: 7-52.; BENEDEK 1985: 29-47.; BENEDEK 1987: 40-68.

⁶ Itt fontos megemlítenünk, hogy nemcsak a Digesta, hanem a Codex is külön cím alatt foglalkozik (C. 4,6 *De conditione ob causam datorum*) e jogalap nélküli gazdagodási tényállási esetekkel, azonban e forrásanyag részletes elemzése szintén nem tárgya a jelen dolgozatunknak.

I. A jogalap nélküli gazdagodásról általánosságban

Benedek Ferenc a következőképpen fogalmazza meg a jogalap nélküli gazdagodás fogalmát: „Jogalap nélküli gazdagodásról olyankor van szó, amikor valaki (a „gazdagodó”) vagyona egy másik személy (a „gazdagító”) vagyona rovására, rendszerint valamely kettőjük között végbement jogügylet alapján, néha azonban egyéb tényből kifolyólag, megnövekszik anélkül,⁷ hogy e vagyonnövekedés végleges megtartásának a kellő indoka fennforogna.”⁸

A római jogban a megbomlott vagyoni egyensúlyt eredményező jogi helyzetek reparálására különféle *condictio*k szolgáltak. A jogalap nélküli gazdagodás változatos tényállásait több, egymástól elkülönült típusba tudjuk csoportosítani az alapján, hogy a juttatás milyen okból nem tudta rendeltetését betölteni.⁹ Már a klasszikus jogászok megpróbálták tipikus helyzeteket meghatározni, arra vonatkozóan, hogy mikor adható meg a *condictio*, azonban a szó szoros értelmében még nem ismerték fel annak speciális típusait.¹⁰ A jusztiniánuszi kodifikáció során keletkezett *Digesta* azonban már külön fejezetekre bontva tartalmazza a jogalap nélküli gazdagodás egyes tényállásait, így: *condictio indebiti*, *condictio ob turpem vel iniustam causam*, *condictio causa data causa non secuta*, illetőleg a *condictio sine causa*.¹¹

Kutatásunk középpontjában az ún. *condictio causa data causa non secuta* elnevezésű kereset áll, amely a célját vesztett szolgáltatás visszakövetelésére szolgált. A fenti megnevezés Jusztiniánusz császár korában váltotta fel a – szakirodalomban rendre használatos – *condictio ob rem dati / causam datorum* klasszikus kori elnevezést.¹²

Miként az előszóban írtuk, e dolgozat elsődleges forrása és központi anyaga a D. 12,4 rendszeréből származik, amelyben a *condictio casua data causa non secuta* alkalmazhatósága esetén megvalósuló négy tipikus tényállási helyzetet (esetcsoportot) rögzít a forrásszöveg: (1) amikor valaki pénzt kap azért, hogy szabadítson fel egy rabszolgát, ő azonban nem szabadítja fel, vagy pedig a rabszolga a felszabadítás előtt meghal. (2) Amikor az elhunyt akaratának megfelelően az örökösnek nevezett személy eleget tesz egy végrendeleti feltételnek, azonban később kiderül, hogy az adott végakarati intézkedés érvénytelen vagy kötelelességsértő, vagy

⁷ Fontos kiemelni, hogy ezen szerzett előnynek ténylegesen be kell épülnie a gazdagodó vagyonába. Vö. BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS 2018: 339

⁸ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS 2018: 339.

⁹ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS 2018: 341.

¹⁰ ZIMMERMANN 1996: 838sk.

¹¹ HARKE 2003: 83. rámutat arra, hogy jogalap nélküli gazdagodási tényállások tulajdonképpen két csoportra oszthatók az alapján, hogy a teljesítés *sine causa*, avagy *iniusta causa* történt.

¹² FÖLDI – HAMZA 2022: 553sk.; GAMS – ĐUROVIĆ 1982: 312.

pedig az örökösnek nevezett személy maga utasítja vissza a hagyatékot. (3) Amikor két személy peren kívül megállapodik, ezen egyezségből fakadóan egy meghatározott pénzösszeget ad az egyik a másik félnek abból a célból, hogy ne indítson pert ellene, ő pedig mégis beperli a teljesítő felet. (4) Illetőleg e dolgozat tárgyát képező tipikus jogalap nélküli gazdagodási tényállás, amikor egy nő jegyesének a közöttük megkötendő házasságra tekintettel hozományt juttatnak, azonban a házasság nem jön létre. Itt érdemes megjegyezni, hogy a jogalap nélküli gazdagodás jogintézménye ezen túlmenően a névtelen reálszerződések körében is rendkívül jelentős szerepet töltött be, ugyanis, ameddig a római jogban az innominált reálkontraktusokat pusztán *pactum*ként ismerték el, azaz nem minősültek *contractus*nak – ezáltal egyik nevesített szerződési típusba sem lehetett őket beilleszteni –, önálló kereset (*actio praescriptis verbis*) hiányában pedig a teljesítő fél a másik féltől az általa szolgáltatott vagyontárgy értékét a jogalap nélküli gazdagodás szabályai alapján követelhetette.¹³

Végezetül vessünk egy rövid pillantást a hatályos polgári jogunkra: „aki másnak rovására jogalap nélkül jut vagyoni előnyhöz, köteles azt az előnyt visszatéríteni.”¹⁴ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) ekként határozza meg a jogalap nélküli gazdagodás mint a pandektajogból származó keretfogalom definícióját. A szóban forgó jogintézmény értelmezését tekintve legjelentősebb eltérés a római jogi és hatályos jogi meghatározásból kiindulva, hogy a római jogban egyes nevesített tényállási típusokat alkalmaztak, addig hatályos jogunkban az alaptalan gazdagodási helyzetek „*innominát*”-ok.¹⁵

¹³ Vö. BESSENÝÓ 2003: 484skk.; STOJČEVIĆ 1988: 278sk.; ZIMMERMANN 1996: 843sk.

¹⁴ Ptk. 6:579. §.

¹⁵ BENEDEK 1984: 8.

II. (...) *pactus esset, ut, quoquo modo finitum esset matrimonium, dos ei redderetur.*

A kauteláris praxis és a *condictio causa data causa non secuta*

(Ulpianus 3 disp. D. 12,4,6)

A D. 12,4 rendszerében az első fragmentum, amely házassági vagyoni jogi kérdést érint, a későklasszikus kori jogtudós, Domitius Ulpianus, *Disputationes* című művének 3. könyvéből származik. Ulpianus *Disputationes* ('Értekezések' / 'Megvitatások') elnevezést viselő írása összesen 10 könyvből áll, amelyek tartalmukat tekintve olyan jogi problémák tárgyalását (bemutatását) ölelik fel, amelyek oktatási célt szolgálnak, vagy pedig a praetori vagy bírói *consiliumban* merültek fel.¹⁶ E vonatkozásban Fritz Schulz így ír a *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft* című átfogó művében: „Neben der Disputation in der Rechtsschule gab es aber auch noch eine andere Disputation, die den großen Juristen näherlag: Die Disputation im consilium des Praetors und des Richters, namentlich im consilium der höchsten Richter, des Kaisers und des praefectus praetorio”.¹⁷ A D. 12,4,6 fragmentum szövege a következő:

Si extraneus pro muliere dotem dedisset et pactus esset, ut, quoquo modo finitum esset matrimonium, dos ei redderetur; nec fuerint nuptiae secutae, quia de his casibus solummodo fuit conventum qui matrimonium sequuntur, nuptiae autem secutae non sint, quaerendum erit, utrum mulieri condictio an ei qui dotem dedit competat. Et verisimile est in hunc quoque casum eum qui dat sibi prospicere: nam quasi causa non secuta habere potest conductionem, qui ob matrimonium dedit, matrimonio non copulato, nisi forte evidentissimis probationibus mulier ostenderit hoc eum ideo fecisse, ut ipsi magis mulieri quam sibi prospiceret. Sed et si pater pro filia det et ita convenit, nisi evidenter aliud actum sit, conductionem patri competere Marcellus ait.

„Ha egy családi közösségen kívül álló személy (*extraneus*) egy nőre tekintettel hozományt adott, és (a felek) formátlanul megállapodtak (*pactus esset*), hogy a hozomány számára visszajár abban az esetben, ha a házasság bármilyen okból kifolyólag véget ér, (ezt követően) házasság megkötésére azonban nem került sor. Mivel a megállapodás csak olyasfajta esetekre vonatkozik, amelyek a házasságkötés után lépnek fel, azonban (jelen esetben) a házasság megkötésére nem kerül sor – úgy vizsgálni kell, hogy a *condictio* a nőt vagy pedig azt a

¹⁶ SCHULZ 1961: 305.

¹⁷ SCHULZ 1961: 284sk.

személyt illeti, aki a hozományt adta. És valószínű, hogy az a személy, aki a hozományt juttatta, az ilyen esetben is biztosítani akarta magának a [visszaadási igényt]. Mert tulajdonképpen az az eredmény nem következett be, így megilleti a *condictio* azt, aki magáért a házasságért (házasságkötésért) adott hozományt, és azt követően a házasságot nem kötötték meg: kivéve, ha a nő meggyőző bizonyítékokat támaszt afelől, hogy ezt [a hozományt rendelő] azért tette, hogy inkább a nő, mint saját maga (érdekeiről) gondoskodik [a visszakövetelési igényen keresztül]. De akkor is, ha egy apa a lányára tekintettel ad (hozományt), és ekként (a fenti módon) állapodik meg, ahogy Marcellus mondja, a *condictio* az apát illeti meg, hacsak nem nyilvánvalóan mást értettek ez[en megállapodás] alatt.”

a) A kiinduló tényállás

A jogesetben rögzített kiinduló tényállás alapján három személy érintett a jogviszonyban: egy házasulandó nő (*mulier*), e nőnek a vőlegénye és egy ún. *extraneus*. Az *extraneus* – ebben az összefüggésben – olyan személyként értelmezendő, aki nem tartozik a nő családi közösségébe (Familienverband),¹⁸ azaz a házasulandó nővel nem áll (agnát) rokonságban. Ebből következik az is, hogy jelen esetben ún. *dos adventiciáról* van szó, ennek az a lényege, hogy a hozományt nem a nő apja (hatalomfője) adja, hanem a nőre tekintettel annak „anyja, fiútestvére vagy vele rokonságban nem álló személy”.¹⁹ A jogeset kontextusából egyértelműen kiderül, hogy a nő és a férfi jegyessége alatt az *extraneus* – a nőre tekintettel (*pro muliere*) hozományt (*dos*) adott a vőlegénynek. A tényállásból az is rekonstruálható, hogy az *extraneus* a hozomány tárgyát már a házasságkötést megelőzően átruházta a nő jegyesének. A hozomány átruházásával a hozományi vagyon a jövőbeli férj (jelenleg: jegyes) tulajdonába került.²⁰

Itt meg kell említeni, hogy a házasságkötést megelőzően a gyakorlatban két módon lehetett hozományt rendelni. Egyrészt a hozomány alapítása történhetett felfüggesztő feltétellel (tekintettel a jövőbeli házasságkötésre), ebben az esetben a férfi csak a házasságkötés tényének perfektuálódását követően (mint jövőbeli bizonytalan esemény bekövetkezésével) szerzett tulajdonjogot a hozományi vagyon felett. Másrészt lehetett feltétel nélkül is hozományt átruházni már a házasságkötést megelőzően (a jegyesség időtartama alatt), ekkor a

¹⁸ Vö. HEUMANN – SECKEL 1907: 201. sv. *extraneus a*) jelentéstartalom. A család (*familia*) római jogi fogalmához lásd ERDŐDY 2012: 49-55.

¹⁹ MOLNÁR – JAKAB 2021: 161.

²⁰ KASER – KNÜTEL – LOHSSE 2021: 411.

férfi rögtön tulajdont szerzett a hozományon.²¹ A jelen jogeset szövegéből egyértelműen az következik, hogy itt feltétel nélküli hozományátruházásról van szó, amelynek következtében a vőlegény, már a házasság megkötését megelőzően tulajdont szerzett az *extraneus* által átruházott hozományi vagyonton / vagyontárgyon, miként a szövegben az olvasható: *extraneus (...) dotem dedisset*. A *dare* jogi szakkifejezés alatt értjük ugyanis a tulajdonjog (vagy szolgalmi jog) átruházását.²²

A tényállásból megállapítható továbbá az is, hogy az *extraneus* egy „hozományi” megállapodást kötött a jövőbeli férjjel, amely szerint: *quoquo modo finitum esset matrimonium, dos ei redderetur*. Feltételezhető, hogy ez a kikötés a mindennapi jogéletben egy általánosan elterjedt szerződési klauzula lehetett. Ezt a megállapodást – minden valószínűség szerint – írásba is foglalták. E kikötés értelmében tehát a felek megállapodtak arról, hogy „amennyiben a házasság bármilyen módon megszűnik, akkor a hozományt ’az ő számára’ (*ei*) vissza kell adni”. Az olyan hozományt, amelynek esetén az alapító fenntartotta magának – a házasság megszűnése esetén – a hozomány visszakövetelése iránti jogot, *dos recepticiának* nevezzük.²³ Ulpianus közléséből egyértelműen kitűnik az is, hogy a felek a visszaadási kötelezettséget nem *stipulatio*-ban rögzítették, hanem arról csak egy formátlan megállapodást kötöttek (*pactus esset*).

Ezt követően azonban a nő és a vőlegény között nem került sor a házasság megkötésére (*nec fuerint nuptiae secutae*). Érdemes itt megemlíteni, hogy a fordításban a *nuptiae* szót jogügyleti értelemben ’házasságkötés’-ként fordítjuk, azonban a *nuptiae*, -*arum* (f) főnév jelentése: ’menyegző, lakodalom’.²⁴

Adott tényállásban a jogász a jogi kérdést az alábbiak szerint fogalmazza meg: *quaerendum erit, utrum mulieri condictio an ei qui dotem dedit competat*. Azaz: a volt vőlegénnyel szemben a hozomány visszakövetelésére irányuló *condictio* vonatkozásában a nőnek (*mulier*) vagy a hozományt rendelő *extraneus*-nak van keresetindítási joga. Ez a kérdés akként merülhetett fel, hogy a házasságkötés végleges elesését követően 1) a volt vőlegény nem akarta visszaadni a hozományi vagyont (vagyoni értéket), vagy 2) bár vissza akarta adni, viszont jogilag kérdésessé vált, hogy az elszámolási kötelezettsége kivel szemben áll fenn.

²¹ KASER – KNÜTEL – LOHSSE 2021: 413.

²² MOLNÁR – JAKAB 2021: 249.

²³ KASER – KNÜTEL – LOHSSE 2021: 412.

²⁴ Vö. FINÁLY 1884: 1329. sv. *nuptiae*.; HEUMANN – SECKEL 1907: 378. sv. *nuptiae* a következő jelentésváltozatokat sorolja fel: ’eheliche Verbindung’, ’Verheiratung’, ’Ehe’. Ezek közül a német terminológiában a Verheiratung feleltethető meg a jogügyleti értelemben vett házasságkötésnek. Vö. KARCSAY 1972: 356. sv. Verheiratung – ’házasság(kötés)’.

Tehát ebben az esetben a *dos* a férfinál „ragad”, és Ulpianus felveti a kérdést kinek van „erősebb” joga a *condictio* megindításához.

A probléma kiindulási pontja ugyanis az, hogy amennyiben a hozomány tulajdonjogát a házasságkötést megelőzően a vőlegényre átruházták, de a házasságkötésre nem került sor, úgy a hozomány visszajár, mivel annak megtartásának oka elesett.²⁵ Az eljegyzés felbontását követően fogalmilag ki van zárva ugyanis, hogy létrejöjjön a házassági kötelék a felek között, ebből kifolyólag értelemszerűen maga a házasság megszűnése sem következhet be. „A” személy a hozományt a házasságra tekintettel adta, annak terheinek megkönnyítése céljából. Kézenfekvő, hogy a fenti esetben ez a cél már nem valósulhat meg.

Az eset különlegessége az, hogy a hozomány rendelője és a vőlegény *pactum*ban megállapodott arról, hogy a hozomány akkor jár vissza az alapítónak (*extraneusnak*), ha a házasság bármely okból megszűnik: *quoquo modo finitum esset matrimonium, dos ei redderetur*.

Ez a kikötés tulajdonképpen az alapító visszakövetelési jogának oldaláról szemlélve egy felfüggesztő feltétel (*conditio suspensiva*), azaz: az *extraneus* azon jövőbeli, bizonytalan ok beállta esetén követelheti vissza a hozományt, ha a házasság megszűnik. Viszont ha jobban belegondolunk, akkor a római jog rendszerében ez a kitétel értelmezhető akár időtűzésként (*dies*) is, mivel a *dies* az olyan jövőbeli, biztos esemény, amelyhez egy jog hatályosulása / hatályvesztése kötődik. A *quoquo modo* jelentése: ’akármilyen / bármilyen módon’, azaz a felek nem csak bizonyos házasságmegszűnési módokra (pl. válás) kötötték ki a visszaadási kötelezettséget, hanem a házasság megszűnésének minden esetére. A római jogi szabályok alapján a házasság megszűnik 1) valamely fél halála, 2) eltűnése, 3) *capitis deminutio*ja okán, vagy 4) válás folytán. Álláspontunk szerint a *quoquo modo* mindezen eseteket átfogja. Tekintettel arra, hogy az emberi élettartam véges, így a halál egy jövőbeli, biztos eseménynek tekinthető, csak a pontos bekövetkezésének időpontja bizonytalan (*dies certus an incertus quando*), így ez a helyzet közelebb áll a *dies* jogi kategóriájához.

Most térjünk vissza a jogi kérdésfelvetéshez. A probléma gyökere alapvetően a *pactum* szövegének az értelmezésében van. Ha a kikötést szó szerint értelmezzük, akkor az *extraneus* a visszakövetelési jog (*repetitio*) csak abban az esetben illetné meg, ha a házasság megszűnne. A jelen esetben viszont a házasság nem szűnt meg (nem lépett fel házasság megszűnését eredményező jogi tény), így a felek által rögzített visszakövetelési feltétel szó szerinti értelmezésben nem következett be. Ha a megállapodás szövegét szigorúan vesszük, akkor a

²⁵ BEHRENDTS 2006: 16.

repetitio nem illetné meg az *extraneust*. Ezen értelmezés elfogadása mellett viszont – mivel a hozomány mindenféleképpen visszajár – szigorú, szó szerinti értelemben csak a nő (*mulier*) jöhetne szóba, aki felé a hozományt el kellene számolni.

Másik oldalról viszont felmerülhet a *dos ei redderetur* szövegrész értelmezésénél az, hogy az 'ei' névmás kire értendő: a hozomány rendelőjére (*extraneus*), vagy pedig a nőre (*mulier*). Ugyanis a megállapodás szövege nem tartalmazza név szerint a visszakövetelési jog jogosultját, így az *ei* [mivel az *is*, *ea*, *id* névmás ezen alakjából a 'nem' (*genus*) nem derül ki] értelmezhető akár a hozomány rendelőjére, de akár a nőre magára is. Ebben az esetben eljutnánk a harmadik személy javára kötött szerződések kérdéséhez.²⁶ E körben fontos hangsúlyozni, hogy e megállapodásnak nem képezne akadályát az *alteri stipulari nemo potest* elve, ugyanis a felek közötti megállapodás *pactum*, nem (!) pedig *stipulatio* formájában jött létre.

Az nem kérdés, hogy az eljegyzés alatt átruházott hozomány (hozományi érték) a házasságkötés meghiúsulása esetén visszajár, amelynek követelésére a jogosultat *condictio ob rem*²⁷ (juszteniánuszi korban: *condictio causa data causa non secuta*) illeti meg.²⁸ Ulpianus a jogi állásfoglalásában abból indul ki, hogy az *ei* névmás az *extraneusra* vonatkozik (*verisimile est (...) eum qui dat sibi prospicere* = valószínű, hogy a maga számára rendelkezik az, aki ad). Álláspontunk szerint a *sibi prospicere* (szó szerint: a maga számára gondoskodni) kifejezést itt akként kell értelmezni, hogy a szerződési kikötést (valaki) a maga javára köti ki, azaz a visszakövetelési jog őt magát illeti. Ulpianus a szerződési kikötés értelmezése vonatkozásában nem marad meg a pusztán szavak szó szerinti jelentésének szintjén hanem a szerződő fél (feltehető) akaratát is számításba veszi: azt írja, hogy minden valószínűség (*verisimile est*) szerint az *extraneus* akarata azt az esetet is átfogta, hogy a hozomány akkor is visszajár neki, ha az eljegyzést házasságkötés nem követi, még ha ez szó szerint nincs rögzítve a felek megállapodásában. Ehhez a jogász a következő indokolást fűzi: *nam quasi causa non secuta habere potest conductionem, qui ob matrimonium dedit, matrimonio non copulato*. Ugyanis a *causa non secuta* analógiája (*quasi*) alapján megillesheti a *condictio* azt, aki a házasság (létrejöttéért) adott (hozományt), miután a házasságot nem kötötték meg. Álláspontunk szerint ez az indokolás inkább a kompilátoroktól származó betoldás lehet, mert míg Ulpianus alapvetően a megállapodás szövegét („*lex pacti*”) igyekszik értelmezni, addig ez a mondat

²⁶ MOLNÁR – JAKAB 2021: 247. így fogalmaznak: „[a] a jogfejlődés során kivételként elismerték a harmadik személy javára irányuló rendelkezéseket (ilyen volt a lány részére adott hozomány esete, amikor a hozomány adója kötelezi a vejét, hogy a házasság megszűnése esetén adja át egy másik személynek a hozományt, vagy annak az értékét)”.

²⁷ FARGNOLI 2023: 2012sk.

²⁸ KASER – KNÜTEL – LOHSSE 2021: 413.

inkább a diszpozitív jog szabályaiból igyekszik levezetni az *extraneus* keresetindítási jogát. Azaz: mintha joghézag lenne a jelen tényállásban, és *per analogiam* lehetne csak megoldani ezt a helyzetet.

Ehhez képest szerintünk Ulpianus a kikötés értelmezésével és nem analógia útján jut el a megoldáshoz, tehát – véleményünk szerint – a jogász itt nem lát joghézagot. Miként Ulpianus fogalmaz: *et verisimile est in hunc quoque casum eum qui dat sibi prospicere*. Tehát Ulpianus a szerződő fél feltételezhető akaratából indul ki, amely – álláspontja szerint – *in hunc quoque casu* (azaz: ebben az esetben is) arra terjed ki, hogy számára a hozomány visszajár. Ulpianus tulajdonképpen egy vélelmet állít fel a megfogalmazás alapján.

Bár a forrásban kifejezetten nem jelenik meg, de adja magát a többről a kevesebbre való következtetés logikai értelmezési elve. Ugyanis, ha valakinek a hozomány visszajár akkor, ha a házasság megszűnik, akkor annak kézenfekvő módon akkor is vissza kell azt adni, ha a házasság létre sem jön (hiszen a házasság mint állapot okszerűen feltételezi a házasságkötést mint eseményt). Vizsgálni kell tehát, hogy alkalmazhatjuk-e az ún. *argumentum a maiore ad minus* elvet a jogi szempontból helyesebb döntés meghozatala érdekében. Ez az elv a korábban már említett *pactum*ban rögzített feltétel terjedelmének vizsgálatára irányuló kérdésben alkalmazandó. Tehát, hogy a „B” és „C” személy között fennálló házasság megszűnése magába foglalja-e azt az esetet, ha a házasság „B” és „C” személy között egyáltalán nem is jött létre. Következésképpen „A” személyt akkor is megilleti a visszakövetelés lehetősége, ha a felek között érvényesen létrejött házasság között bármilyen okból kifolyólag megszűnik, illetőleg akkor is, ha a házasság – amelyre tekintettel „A” személy szolgáltatta ezt a vagyontömeget – egyáltalán nem kötötték meg „B” és „C” személy között.

b) A nő ellenbizonyítási lehetősége

Miként azt megállapítottuk, Ulpianus alapvetően (egyfajta) vélelmet állít fel a vonatkozásban, hogy az *extraneus* (mint a hozomány alapítója) magának kötötte ki a visszakövetelési jogot, illetőleg az akarata átfogta azt is, hogy a számára (*ei*) a hozomány nem csak a házasság megszűnése, hanem a házasság létre nem jötte esetén is visszajár. Viszont Ulpianus azt írja, hogy a nő bizonyíthatja azt, hogy a *dos ei redderetur* kifejezés vonatkozásában a visszaadási kötelezettség alapvetően a nőnek a javára van kikötve: *nisi forte evidentissimis probationibus mulier ostenderit hoc eum ideo fecisse, ut ipsi magis mulieri quam sibi prospiceret*. Az

ostendere ige jelentése ebben a szövegösszefüggésben: 'bizonyítani'.²⁹ A nő tehát bizonyíthatja azt, hogy a visszaszolgáltatási kötelezettség kikötése esetén az *ei* alatt őt kell érteni, mivel ezt a megállapodást az *extraneus* az ő érdekében (az ő javára) kötötte meg.

Itt megjegyzendő, hogy a félreértésre az adhatott okot, hogy a felek a megállapodást írásban egy ún. *testatio* formájában rögzítették. Ennek az okirattípusnak a sajátossága az, hogy az okirat objektíve stilizálva, egyes szám harmadik személyben megfogalmazva kerül kiállításra.³⁰

Bővebben azonban a jogász nem fejt ki, hogy milyen esetek jöhetnek itt szóba az eredményes ellenbizonyítás vonatkozásában. Álláspontunk szerint eredményre vezethet az, ha a nő azt tudja bizonyítani, hogy eredetileg az *extraneus* a hozomány tárgyát a nőnek akarta ajándékozni, viszont a nő kérésére – annak vőlegényének – adta azt hozományként.³¹ E tényhelyzet bizonyításával a nő igazolhatná, hogy az *extraneus* a hozományként rendelt értéket eredetileg is a nőnek szánta, így ebből okszerűen következne az, hogy a házasság megszűnése esetén – a szerződési klauzula tartalma alapján – a hozomány (hozomány értéke) a nőnek jár vissza. Ebben az esetben – az okirati kikötés szerint – a nőt illetné a keresetindítási jog a hozomány (hozomány értékének) visszakövetelése iránt.

Továbbá számításba kell még venni a hozomány funkcióját. Alapvetően a hozományt a házasság (vagyon) terheinek (*onera matrimonii*) megkönnyítése céljából adták. Később megjelent a hozomány egy másik funkciója is: a hozomány célja az, hogy a házasság megszűnését követően a nő megélhetése anyagilag biztosított legyen (ún. gondoskodási cél, *Versorgungszweck*).³² Abban az esetben, ha az *extraneus* a maga javára kötötte ki a házasság megszűnése esetére a visszaadási kötelezettséget, akkor ebből okszerűen következik az, hogy a hozományt kizárólag csak a fennálló házasság terheinek csökkentése céljából adta, azonban a házasság megszűnése esetére ún. gondoskodási cél nem vezérelte.

Ehhez képest viszont: ha a hozomány alapvető célja, hogy az, aki adja, az a nőre tekintettel teszi ezt, azért, hogy amennyiben a házasság megszűnik, a volt feleség életkörülményei biztosítva legyenek (*Versorgungszweck*). Ha tehát „C” személy (a nő) a peres eljárásban bizonyítja azt, hogy a hozományt juttató fél róla akart gondoskodni, és hogy ez a

²⁹ HEUMANN – SECKEL 1907: 399. sv. *ostendere* c) jelentéstartalom: 'beweisen'.

³⁰ JAKAB 2011: 275skk.

³¹ Egy hasonló esetet olvashatunk Paul. 17 ad Plautium D. 12,4,9 pr.: *Si donaturus mulieri iussu eius sponso numeravi nec nuptiae secutae sunt, mulier condicet*.

³² KASER – KNÜTEL – LOHSSE 2021: 412.

vagyon mindenképpen hozzá kerülne – a hozomány visszakövetelésének lehetősége a nőt illeti meg.

c) Ulpianus hivatkozása Marcellusra

Ulpianus az általa kifejtett jogi álláspontot azzal szeretné még inkább megerősíteni, hogy az érett klasszikus kor egyik jogtudósának, Ulpius Marcellusnak, egy hasonló tényállásban adott véleményére hivatkozik: *Sed et si pater pro filia det et ita convenit, nisi evidenter aliud actum sit, condictionem patri competere Marcellus ait.*

Marcellus által vizsgált tényállás szerint egy hatalomfő (*pater familias*) a lányára tekintettel (*pro filia*) adott hozományt a férfinak. Tehát az ulpianusi esethez képest itt egy ún. *dos profecticiáról* van szó. A szövegből kifejezetten nem derül ki, hogy a hozományt a házasság megkötését megelőzően átruházták-e, illetőleg, hogy a házasság a felek között megkötött-e. Abból a tényből azonban, hogy Marcellus a *condictio* megindíthatóságát vizsgálja, alappal arra lehet következtetni, hogy a házasság nem jött létre, mivel a válás esetén a volt feleség az *actio rei uxoriae* elnevezésű keresettel követelhetné a hozomány visszaadását.

Az is megállapítható, hogy az apa és a vőlegény/férj között – *pactum* formájában – létrejött egy ugyanolyan tartalmú megállapodás (*ita convenit*), mint amelyet Ulpianus vizsgált fentebb. Azaz: az apa és a vőlegény/férj a *pactum*ban következő kikötést alkalmazták: *quoquo modo finitum esset matrimonium, dos ei redderetur*.³³

E vonatkozásban Marcellus is vizsgálta, hogy az idézett szerződési kikötés alapján, a házasság megszűnése esetén kit illet meg a hozomány visszakövetelése iránti jog.

Marcellus – Ulpianushoz hasonlóan – főszabályként rögzítette azt, hogy e megállapodás esetén az apát (*pater familias*) illeti a *condictio*, kivéve akkor, ha nyilvánvalóan (*evidenter*) valami másban állapodtak meg (*aliud actum sit*). Tehát – Marcellus véleménye szerint – ha a leány tudja bizonyítani azt, hogy a „*pactum* által keltett azon látszat” („durch das *pactum* entstandenem Anschein”)³⁴ mögött, hogy az apát illeti a kereseti jog, más szerződési akarat húzódik, akkor őt illeti a kereset. Itt tulajdonképpen a nőnek azt kell egyértelműen bizonyítani, hogy a *dos ei redderetur* kikötésben az a félakarat („*Parteiswille*”) „húzódik meg”, hogy az apa a visszaadás jogát a leányának szerette volna kikötni, csak a megállapodási formulát nem fogalmazták meg egyértelműen.

³³ Vö. BABUSIAUX 2006: 245.

³⁴ BABUSIAUX 2006: 245.

III. Tartozatlan követelés jogcímes *stipulatio* formájában történő, hozomány címén való utalványozása (Iulianus 16 dig. D, 12,4,7)

A következő elemzett forrásszöveg Salvius Iulianustól származik, aki Iavolenus tanítványa volt és a Kr. u. II. század derekán fejtette ki tevékenységét (Hadrianus, Antoninus Pius és Marcus Aurelius *consilium*ának tagjaként).³⁵ Iulianus jogirodalmi működésének a főműve a Digesta címet viselő munka volt, amelynek 16. könyvéből származik az alábbi fragmentum (D. 12,4,7 pr.):

Qui se debere pecuniam mulieri putabat, iussu eius dotis nomine promisit sponso et solvit: nuptiae deinde non intercesserunt: quaesitum est, utrum ipse potest repetere eam pecuniam qui dedisset, an mulier. Nerva, Atilicinus responderunt, quoniam putasset quidem debere pecuniam, sed exceptione doli mali tueri se potuisset, ipsum repetiturum. Sed si, cum sciret se nihil mulieri debere, promississet, mulieris esse actionem, quoniam pecunia ad eam pertineret. Si autem vere debitor fuisset et ante nuptias solvisset et nuptiae secutae non fuissent, ipse possit condicere, causa debiti integra mulieri ad hoc solum manente, ut ad nihil aliud debitor compellatur, nisi ut cedat ei condicticia actione.

„Ha valaki úgy hiszi, hogy egy nőnek pénzzel tartozik, (ennek a nőnek) az utasítására hozomány címén *stipulatio* formájában megígéri a jegyesnek, és azt teljesíti is. Ezt követően a házasság nem jött létre. Kérdésként merült fel, hogy az, aki a pénzt adta, maga követelheti-e vissza ezt a pénzt vagy pedig a nő. *Nerva* és *Atilicinus* azt a jogi szakvéleményt adták, hogy ő maga visszakövetelheti, ugyan (civiljogilag) tartozik (ezzel az összeggel), de a csalárdság kifogásával (a *stipulatio*ból fakadó keresettel szemben) védelemben részesül. Ha azonban fizetésre tett ígéretet, habár tudta, hogy a nőnek nem tartozik, úgy a kereset a nőé, hiszen a pénz őt illeti meg. Ha azonban valóban adós volt, és az esküvő megkötése előtt fizetett, de az esküvőre nem került sor, akkor maga élhet *condictio*val; mivel a nő javára az adósság csak annyiban maradna fenn, hogy az adós másra nem kényszeríthető, minthogy ő a *condictio*t (a nő számára) engedményezze.”

³⁵ KUNKEL 2001: 157.

a) A kiinduló tényállás

A fenti jogesetben három tényállási variáció szerepel. Ezek közül az első: „A” személy („vélt adós”) jóhiszeműen azt hiszi, hogy egy meghatározott pénzösszeggel tartozik az e tekintetben feltehetően szintén jóhiszemű „B” személynek, aki egy önjogú nő. „B” személy (önjogú nő) és „C” személy jegyesek. „B” személy utasítja „A” személyt, hogy a vélt tartozás összegét – hozomány jogcímén – *stipulatio* formájában ígérje meg „C” személynek (*promissio dotis*). E *stipulatio* létrejött „A” és „C” személy között. Fontos megemlíteni, hogy a felek a *stipulatio*t nem absztrakt formában kötötték meg, hanem a forrásszövegből kitűnően ún. jogcímes *stipulatio*ként (azaz a *stipulatio*ban feltüntették az ügyleti jogcímet is: *dotis nomine promisit*).³⁶

Hangsúlyozandó, hogy a jogesetben egy utalványozásról van szó: a nő (utalványozó) a vélt tartozás vonatkozásában utasítja (*iussum*) a vélt adóst (utalványozott), hogy a vélt tartozás teljesítését *stipulatio*ban egy harmadik személynek (utalványos) ígérje meg (ún. aktív *delegatio*).³⁷ „A” személy ennek eleget téve még az eljegyzés ideje alatt megígérte a szolgáltatást, majd teljesítette azt (a házasság megkötését megelőzően!). Ezt követően „B” és „C” személy a kettejük relációjában fennálló jegyességet felbontják. Majd – mint említettük – a házasság a felek között tehát nem jön létre.

A jogi kérdést Iulianus így fogalmazza meg: *quaesitum est, utrum ipse potest repetere eam pecuniam qui dedisset, an mulier*. Azaz: a nőt (*mulier*) vagy pedig a neki anyagi jogi értelemben nem tartozó „A” személyt illeti meg az utasítás alapján „C” személy javára hozományként teljesített pénzösszeg visszakövetelésének lehetősége tekintve, hogy a házasság nem jön létre. A forrásszöveg kontextusából arra is következtethetünk, hogy a teljesítést követően „fény derült” arra, hogy „A” személy eredetileg nem tartozott „B” személynek, így „B” személy egy vélt tartozást utalványozott.

Fontos kiemelni, hogy – a D. 12,4,6 esetéhez képest itt – a felek a hozomány alapításakor semmilyen speciális szerződési záradékot nem kötöttek ki a hozományba adott vagyontömeg – házasság megghiúsulása esetén történő – visszaadására vonatkozóan.

A korábban már említettek alapján a tényállásból tehát megállapítható, hogy a fenti jogesetben az utalványozó azért utasítja a vélt adóst, mert hozományt akar juttatni az utalványos javára. Így az alanyváltozás – amennyiben ez valóban fennálló követelés lenne – a jogosulti oldalon következik be. Rendeltetésszerű lebonyolódás esetén az aktív *delegatio*

³⁶ FÖLDI – HAMZA 2022: 495.; Vö. W. FRIER – A.J. MCGINN 2004: 79sk.

³⁷ Vö. MOLNÁR – JAKAB 2021: 359.

flytán a szerződésben *novatio* áll be: az eddigi hitelező helyébe új hitelező lép a kötelembé, ill. a korábbi hitelezővel fennálló kötelmi viszony megszűnik.³⁸

A lehetséges jogi érvek alapján: a nő azzal érvelhet, hogy őt illeti meg a hozomány visszakövetelésének lehetősége, ugyanis ő utasítja „A” személyt akként, hogy a (látszat)követelést „C” személynek fizesse meg hozomány jogcímén. Azaz: „B” érvelése az lehet, hogy mint utalványozó, ő tekinthető a hozomány alapítójának, és a házasságkötés meghiúsulása esetén az alapítót illeti meg a *condictio causa data causa non secuta* a teljesített hozomány visszakövetelésére.

Ezzel szemben „A” személy abból a ténykörményből indulhat ki követelése jogalapjának igazolásakor – miként az általa *stipulatio* formájában megtett ígélet, illetőleg az abban „C” személy javára vállalt kötelezettség teljesítését követően nyilvánvalóvá (*evidenter*) válik –, hogy „A” személy „B” személynek valójában nem tartozik. Azaz: a szolgáltatás, amit „B” személy „C” személy javára delegál, nem létezik, mivel azzal „A” személy „B” személynek nem tartozik, következésképpen „A” személy egy vélt tartozás teljesítésére tett ígéletet, majd azt – mint tartozatlan szolgáltatást – teljesítette.

Itt (ismét) fontos megemlíteni azon – a jogeset érdemi elbírálása vonatkozásában döntő befolyással bíró – tény, miszerint „A” személy tévedésben van azon ténykörmény vonatkozásában, hogy ő „B” személynek tartozik. Ezért itt felvetődik az a lehetőség, hogy A” személy visszakövetelheti-e tartozatlan fizetés címén (*condictio indebiti*) az általa „C” személynek teljesített pénzösszeget. Az álláspontunk szerint ez a kereset ebben az esetben nem alkalmazható, mivel civiljogilag „A” személy és „C” személy között egy érvényes *stipulatio* jött létre, amely alapján az adós teljesített. Következésképpen „A” teljesítése „C” javára nem volt tartozatlan. Ebből következően álláspontunk szerint „A” vonatkozásában is csak a *condictio causa data causa non secuta* elnevezésű kereset érvényesíthetősége jöhet szóba.

Fontos még kiemelni azt is, hogy ha „C” személy nem annak a félnek teljesít, akinek ő ténylegesen (azaz „tartalmilag, anyagi jogi értelemben”) tartozik, akkor őt továbbra is szolgáltatási kötelezettség terheli azon személy irányában, akinek javára a kellő körületekintés tanúsítása mellett teljesítenie kellett volna. A perindítást megelőzően tehát az aktív perbeli legitimáció kérdésének vizsgálata elengedhetetlen, mivel ezen kérdés tisztázása hiányában „C” személy terhére fennáll az ún. kétszeres fizetés veszélye.

³⁸ FÖLDI – HAMZA 2022: 459sk. kifejti, hogy „a *delegatio obligandi* is csak akkor jelentett egyúttal *novatiót* is, ha a *stipulatio*ban a felek kifejezetten utaltak a régi kötelembre”.

Ezen a ponton meg kell említeni, hogy a köztársaság korabeli jogászok tevékenységének egyik legjelentősebb működési iránya az ún. *respondere* tevékenység volt.³⁹ A principátus időszakában került sor azon Augustus császár nevéhez fűződő gyakorlat kialakítására, hogy „a legkiválóbb jogászok számára megadta azt a privilégiumot, hogy saját pecsétjük alatt a hozzájuk forduló fél részére írásban jogi szakvéleményt adjanak ki”.⁴⁰ Ilyen jogkörrel felruházott jogtudósnak tekintendő a Kr. u. I. században tevékenykedő Nerva és Atilicinus is, akik által a jelen esetben vizsgálandó tényállásban felvetődő jogi kérdés megítélése során elfoglalt jogi álláspont a következő: *quoniam putasset quidem debere pecuniam, sed exceptione doli mali tueri se potuisset, ipsum repetiturum*.

E jogi álláspont alapján „A” személyt illeti meg a visszakövetelési jog, ugyanis „A” személyt – amennyiben nem teljesített volna a házasság megkötését megelőzően és a *stipulator* (jegyes) pert indított volna vele szemben – megillette volna az *exceptio doli*, amellyel eredményesen védekezhetett volna a felperes *stipulatio*ra alapított keresete ellen. Tehát nem kellett volna fizetnie, és amit nem „kellett volna” fizetni, az a teljesítőnek visszajár. Kérdésként merül fel itt, hogy az *exceptio doli* milyen jogalapon illethette meg „A” személyt. Álláspontunk szerint itt két eset is elképzelhető.

Tegyük fel, hogy a fenti tényállás teljes egészében megvalósul, azzal a kivétellel, hogy az „A” személy által *stipulatio* formájában történő kötelezettségvállalás és annak teljesítése közötti időintervallumban „A” személy tudomására jut, hogy ő olyan szolgáltatás teljesítésére tett ígéretet „C” személy javára, amellyel ő valójában nem tartozik „B” személynek. Továbbá e tényről „C” (a jegyes) is tudomást szerzett. Ezen előzményeket követően nem teljesíti „A” az általa *stipulatio* formájában vállalt kötelezettséget „C” személy irányában. Amennyiben ez a tényállás bekövetkezik, „C” személyt a közte és „A” személy relációjában fennálló *stipulatio* alapján – az abban vállalt kötelezettség állami úton történő kikényszerítésére vonatkozóan – megilleti a peresíthetőség joga „A” személlyel szemben, ugyanis követelésének a *stipulatio*ból fakadóan alaki szempontból van jogalapja.

Azonban, ha „C” személy pert indít „A” személy ellen, úgy felmerülhet az a jogi kérdés, hogy terheli-e csalárdság a felperest (ha tudja, hogy nem tartozott teljesítést delegált „B” személy), és a *causa* nem áll fenn, vagy meghíúsul, azaz: a felperes keresetében foglalt követelés anyagi jogi értelemben nem indokolt vagy okafogyott.⁴¹ Mivel „a *stipulatio* alapján indított keresettel szemben *exceptio doli*val lehet védekezni; a *causa stipulationis* hiányának

³⁹ PÓLAY 1988: 39.

⁴⁰ MOLNÁR – JAKAB 2021: 61.

⁴¹ BESSENYŐ 2003: 446.

bizonyítása esetén tehát az adós a csalárdság kifogásával védekezhet a *stipulatió*ból fakadó keresettel szemben”.⁴² Következésképpen ha „C” személy megindítja a keresetet, akkor „A” személyt mint kötelezettet (*promissor*) megilleti a csalárdság kifogása (ún. pergátló kifogás) „C” személy követelésével szemben. Ezzel a *stipulatió*ból fakadó követelés kötelmi tartalmát „A” személy kiüresítené, ugyanis, ha „C” személy „A” személyt akként kötelezi teljesítésre, hogy „C” személy tudja, hogy „A” személy neki nem tartozik, abban az esetben ő csalárdul követeli a teljesítést „A” személytől. Ahogyan Iulianus fogalmaz: „ha azt a pénzt, amelyről én („A” [mint *delegatus*]) úgy véltem, hogy azzal neked („B” [mint *delegans*]) tartozom, a te utasításodra (*iussum*) megígérem egy olyan személynek („C” [mint *delegatarius*]), akinek te ajándékozni akartál, *exceptio doli malival* védhetem meg magam (...)”.⁴³ Mindez természetesen csak hipotetikus, azonban ebből kiindulva világossá válik, hogy anyagi jogi értelemben „A” személy nem tartozik „C” személynek (a *stipulatio* ellenére sem).

A másik lehetőség pedig az, ha „A” *stipulatio* formájában hozományként egy meghatározott pénzösszeg fizetését ígéri meg a férjnek, és azt a férj a házasság megkötése előtt követeli a *stipulatio* alapján, akkor a római jog – a követelés időelőttisége okán – szintén család követelésnek tekintette. Itt felmerül a kérdés, hogy milyen jogi okból. Álláspontunk szerint ennek az lehetett az oka, hogy a jegyességből még nem következett okszerűen a házasság megkötése. A jegyesség ugyanis csak formátlan házassági ígéret, amelyből a házasság megkötésének kikényszerítésére igény nem származott. Így a jegyesség ideje alatt még egy nyílt jogi helyzet áll fenn: vagy létrejön a házasság, vagy nem. Ha nem jön létre a házasság, akkor a jegyesség alatt hozományként teljesített szolgáltatás a hozomány teljesítőjének / vagy rendelőjének visszajár. Így, ha a házasság megkötése előtt (vagy a házasságkötés megghiúsulását követően) a vőlegény / volt vőlegény a *stipulatio*s ígéret alapján a hozomány teljesítését követelné, úgy olyan szolgáltatást követelne, amelyet viszont a házasságkötés elmaradása miatt vissza kell adnia. A D. 50,17,173,3 paragrafusában foglalt jogelv szerint viszont *dolo facit, qui petit quod redditurus est*. Tehát „dolózan jár el, aki olyan valamit követel, amit vissza kell adjon”.⁴⁴ Álláspontunk szerint a tárgyalt tényállás esetében ez fennáll, következésképpen a *promissor* („A”) az idézett jogelv alapján megalapozottan hivatkozhat az *exceptio dolira*.⁴⁵

Összefoglalva tehát, mivel a nőnek anyagi jogi értelemben nem volt követelése „A” személlyel szemben, arról nem is tudott rendelkezni, következésképpen a nő („B”)

⁴² SIKLÓSI 2021: 1401.

⁴³ SIKLÓSI 2021: 1306.

⁴⁴ HAMZA GÁBOR és KÁLLAY ISTVÁN fordítása.

⁴⁵ Lásd ehhez BINDER 2024: 97skk.

semmiféleképpen nem tekinthető a hozomány alapjául szolgáló pénzösszeg jogosultjának (azaz ez a követelés nincs az ő vagyonában). Ebből okszerűen az következik, hogy a jogalap nélküli gazdagodás alapján a visszakövetelési jog őt nem illeti meg, mivel „C” nem az ő vagyonának a rovására gazdagodott. Tekintettel arra, hogy „A” személy és „C” személy között egy *stipulatio* jött létre, amelynek a *causája* hozományrendelés volt, a hozomány rendelőjének „A” személyt kell tekinteni. Figyelemmel továbbá arra hogy „A” vagyona a hozomány teljesítésével csökkent, és „C” vagyona gyarapodott, azonban a házasság nem jött létre, így „C”-nek nem volt jogalapja arra, hogy ezt a vagyongyarapodást megtartsa. Ebben az esetben a vagyont vesztő fél (itt: „A”) léphet fel a *condictio causa data causa non secuta* keresettel a volt vőlegény ellen.

b) Második tényállási variáció: „A” személy tudva tartozatlanul teljesít

A fenti jogesetben – ahogyan korábban már említettük – megjelenik egy második tényállási variáció is, amely az eredeti tényállástól abban különbözik, hogy ebben az esetben „A” személy tisztában van azzal, hogy ő nem tartozik „B” személynek, ennek ellenére eleget tesz „B” személy utasításának (*iussum*). Azaz: *stipulatio* formájában kötelezettséget vállal a szóban forgó pénzösszeg hozomány címén történő teljesítésére. „A” személy tehát tudva tartozatlanul teljesít.

Ezen tényállás megvalósulása esetén a jogi kérdés változatlan: kit illet meg az igényérvényesítés lehetősége.

A felvetődő jogi problémára Iulianus azt válaszolja, hogy a „C” személy javára hozomány jogcímén teljesített pénzösszeg visszakövetelésére irányuló peres úton történő igényérvényesítés lehetősége „B” személyt (a nőt) illeti meg: *Sed si, cum sciret se nihil mulieri debere, promississet, mulieris esse actionem, quoniam pecunia ad eam pertineret.*

Ebből a megfogalmazásból kiindulva – a jogilag helytálló döntés meghozatala érdekében – létfontosságú „A” személy szubjektumának a vizsgálata. Miként az a jogesetből egyértelműen kiderül, „A” személy tisztában van azzal a körülménnyel, hogy ő „B” személynek nem adósa. Ő tudva tartozatlanul vállal *stipulatio* formájában szolgáltatási kötelezettséget „C” személy javára, illetőleg annak eleget is tesz. A római jog szabályai alapján pedig a tudva tartozatlanul teljesítés ajándékozásnak minősül. Ilyenkor nem alkalmazhatóak a jogalap nélküli

gazdagodás szabályai, azaz visszakövetelésnek ebben az esetben nincs helye a teljesítő fél részéről.⁴⁶

Most térjünk vissza „A” személy tudattartamának vizsgálatához. Megalapozottan vetődik fel a kérdés, hogy tekintettel arra a körülményre, miszerint „A” személy tudatosan fizetett tartozatlanul „B” személy utasítására „C” személy javára, beszélhetünk-e ez esetben a D. 12,4,9 alatt kifejtett, ahhoz hasonló tényállási variáció megvalósulásáról: *si donaturus mulieri iussu eius sponso numeravi*. Azaz: abban az esetben, ha „A” személy „B” személynek a róla való gondoskodás céljából juttatta a szóban forgó pénzösszeget, ami (tárgan értelmezve) valójában „A” személy részéről „B” személy javára juttatott ajándék, amit „B” személy kérésére az ajándékozó („A” személy) nem az általa ingyenes juttatásban részesíteni kívánt személynek ad át, hanem azt „B” személy utasítására – a „B” és „C” személy között megkötendő házasságra tekintettel – „C” személynek teljesíti, mivel „B” személy azt tovább kívánja adni „C” személy javára hozomány jogcímén. Ez alapján megállapítható, hogy a hozományi vagyon tárgyát képező pénzösszeg tartalmában „B” személynek szánt ajándék, amelyet „A” személy „B” személyről való gondoskodás céljából (Versorgungszweck) juttatott „C” személynek. Ha viszont ez a szolgáltatás tartalmában a „B” személynek szánt ajándéknak minősül, akkor ezen ajándékból származó előny (itt még kötelmi követelésként) alapvetően „B” vagyonának a részét képezte, következésképpen „B” személyt illeti meg a visszakövetelési jog is, mivel a volt vőlegény végső soron az ő vagyonának rovására gazdagodott.

c) Harmadik tényállási variáció: tartozott teljesítés és a házasság megghiúsulása

Elérkeztünk a jogesetben megjelenő harmadik tényállási variációhoz, amely a következő lényeges tényállási elemek tekintetében tér el az előbbieken vizsgált esetektől: „A” személy ebben az esetben – egy meghatározott pénzösszeg erejéig – ténylegesen adósa „B” személynek. Itt tehát „B” személy nem egy tartozatlan követelést utalványoz „C” személy javára. Az utalványozott *stipulatio*ban megígéri a teljesítést „C” javára, majd a *stipulált* pénzösszeget a házasság megkötését megelőzően ki is fizeti a *stipulator*nak.

E tényállás vonatkozásában is azt a jogi kérdést veti fel a jogász, hogy kit illet meg a hozomány értékének a visszakövetelési joga, azaz ki indíthatja meg a *condictio*t a volt jegyes ellen.

⁴⁶ BRÓSZ – PÓLAY 1986: 453.

Erre a kérdésfelvetésre a jogász válasza így hangzik: *si autem vere debitor fuisset et ante nuptias solvisset et nuptiae secutae non fuissent, ipse possit condicere*. Ebből kiindulva főszabály szerint azt a személyt illeti meg a hozományba adott vagyontömeg visszakövetelésére irányuló per megindításának joga, aki a házasságra tekintettel a szóban forgó pénzösszeg teljesítésére *stipulatio* formájában kötelezettséget vállalt „C” személy javára, mivel tudjuk, hogy adott esetben ún. aktív *delegatio obligandira* kerül sor, azaz az „A” és „B” személy között fennálló jogviszony hitelezői pozíciójában alanyváltozás történik: „B” személy átengedi követelését „C” személy javára, innentől kezdve „B” személy ezen jogviszonynak nem alanya, „B” személy követelési joga ezzel „A” személy irányában megszűnt. A követelés új hitelezője „C” személy lett. Azonban a felek nemcsak a szerződési felek viszonyában *noválják* a kötelmet, hanem a jogcím tekintetében is, mivel „A” *dotis nomine* (hozomány címén) *stipulál* „C”-nek. Következésképpen „A” a saját vagyonát csökkentve hozomány jogcímén teljesít fizetést a jegyesnek. Abban az esetben, ha a házasság nem jön létre, akkor a hozomány megtartásának oka elesik, így a hozomány (a hozomány értéke) visszajár annak, akinek a vagyona a hozomány szolgáltatásával csökkent. Mivel ebben az esetben, a hozomány megtartásával a volt jegyes „A” személy vagyonának rovására gazdagodna, ezért „A” személyt illeti meg a *condictio causa data causa non secuta*.

Megjegyzendő az, hogy álláspontunk szerint abban az esetben, ha „A” visszakapja az általa teljesített összeget „C”-től, akkor a korábbi hitelező („B”) személy jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint érvényesítheti igényét „A”-val szemben. Ugyanis jogilag a nő tulajdonképpen elengedte a követelését „A”-val szemben azért, hogy ennek a követelésnek a hitelezői pozíciójába a vőlegény beléphessen. Így, ha „A” személy megtartaná azt az összeget, amelyet a nő utalványozott, akkor végső soron a nő vagyonának a rovására gazdagodna jogalap nélkül, ezért álláspontunk szerint ebben az esetben a nőt megilletné a *condictio causa data causa non secuta*, mivel a tartozáselengedés alapja később (a házasság megkötésének elmaradásával) elesett.

IV. A „gyermekházasság” esetén adott hozomány visszakövetelhetőségéről (Neratius 2 memb. D. 12,4,8)

A következő elemzett forrásszöveg lejegyzése a prokuliánuszi iskola (*schola Proculiana*) vezetője,⁴⁷ L. Neratius Priscus⁴⁸ nevéhez fűződik, aki a jogirodalom területén vállalt jelentős szerepén túlmenően a Kr. u. I. és II. század fordulóján, többek között Traianus, később pedig Hadrianus császár tanácsadójaként is tevékenykedett.⁴⁹ A szóban forgó szövegrészt a kompilátorok Neratius *Membrana*⁵⁰ című művének második könyvéből emelték át a Digestába (D. 12,4,8):

Quod Servius in libro de dotibus scribit, si inter eas personas, quarum altera nondum iustam aetatem habeat, nuptiae factae sint, quod dotis nomine interim datum sit, repeti posse, sic intellegendum est, ut, si divortium intercesserit, priusquam utraque persona iustam aetatem habeat, sit eius pecuniae repetitio, donec autem in eodem habitu matrimonii permanent, non magis id repeti possit, quam quod sponsa sponso dotis nomine dederit, donec maneat inter eos adfinitas: quod enim ex ea causa nondum coito matrimonio datur, cum sic detur tamquam in dotem perventurum, quamdiu pervenire potest, repetitio eius non est.

„Miként azt Servius a hozományokról szóló könyvében írja: ha azon személyek között, akik közül az egyik még nem érte el a törvényes életkort, házasság kötöttik, amit eközben hozomány címén adtak (a „férjnek”), azt vissza lehet követelni. Ez úgy értendő, hogy a pénzek visszakövetelésének akkor van helye, ha a válás sikeresen megtörténik azelőtt, hogy mindkét fél elérné a törvényes életkort. Addig azonban, amíg (a felek) ebben a házassági (házasságszerű) állapotban maradnak [azaz: azt folyamatosan fenntartják], éppúgy nem lehet visszakövetelni az adott hozományt, mint azt amit egy menyasszony adott volna hozomány címén a jegyesének, amíg közöttük az eljegyzési viszony (*adfinitas*)⁵¹ fennáll. Amit ugyanishozományként adtak, habár a házasságot még nem kötötték meg, még valóban hozománnyá válhat, így nem követelhető vissza mindaddig, amíg a házasság létrejöhet.”

⁴⁷ KUNKEL 2001: 144. az idősebb Celsust váltotta a prokuliánuszi iskola élén.

⁴⁸ KUNKEL 2001: 144. Neratius Priscus Kr. u. 97-ben *consul suffectus* volt, később pedig Pannonia provincia helytartója.

⁴⁹ KUNKEL 2001: 144.

⁵⁰ A *membrana* jelentése „íróhártyák” (vö. FINÁLY 1884: 1215. sv. *membranus.*; SCHULZ 1961: 289. a *Membrana* című mű összesen hét könyvet tartalmazott, és tulajdonképpen egy *responsum*-gyűjtemény volt.

⁵¹ Lásd: HEUMANN – SECKEL 1907: 12. sv. *adfinitas*, 2) jelentéstartalom: „das Verhältnis (...) der Verlobten zu einander”.

a) A kiinduló tényállás

Mielőtt elkezdjük a következő jogeset érdemi elemzését, ki kell emelnünk, hogy – miként az a forrásszövegből kiolvasható – a fenti tényállás alapkövét a köztársaság kor végén tevékenykedő jogász, Servius Sulpicius Rufus⁵² által papírra vetett „lemma” képezi, amely – Neratius által – kiragadott szövegrészt Servius eredetileg a hozományokról szóló (*De dotibus*) monográfiájában⁵³ rögzített: *si inter eas personas, quarum altera nondum iustam aetatem habeat, nuptiae factae sint, quod dotis nomine interim datum sit, repeti posse*. A tényállás szerint egy férfi és egy nő házasságot kötött (*nuptiae factae sint*),⁵⁴ azonban az egyik fél közülük (*quarum altera*) még nem töltötte be a „törvényes kort” (*nondum iustam aetatem habeat*). A serviusi szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy a nő vagy a férfi az, akinél ez a „hiba” fennáll. Házassági előfeltétel volt ugyanis az, hogy a házasulóknak serdülteknek kellett lenniük, ez a nők esetén azt jelentette, hogy a 12. életévüket be kellett, hogy töltsék.⁵⁵ Fontos hangsúlyozni azonban jogilag, hogy a „serdületlenség” ún. abszolút házassági akadállyal minősül a római jogban, következésképpen, ha olyan személy köt házasságot, aki még nem érte el a házasságkötéshez szükséges minimum korhatárt, úgy a házasság érvénytelen.

Itt érdemes még megjegyezni, hogy jogi szempontból a római házasság nem volt más, mint *ius conubii*-vel rendelkező férfi és nő házassági szándékkal (*affectio maritalis*) való együttélése (életközössége).⁵⁶ A rómaiak tehát a házasságot alapvetően nem egy jogintézményként fogták fel,⁵⁷ hanem arra inkább mint „puszta életjelenség”-re („bloße Lebenserscheinung”) tekintettek.⁵⁸ Ugyan a kialakult a házasságkötésnek („esküvőnek”) egyfajta szokása, amely sok esetben szakrális elemekkel volt átszőve, azonban a házasság érvényessége nem függött e „ceremoniális elemek” megtartásától.⁵⁹ A mindennapokban a házassági életközösség létrejöttének (elismerésének) tipikus kritériumának (látható jelének) a feleségnek a férj házába való bevezetését (*deductio in domum matri*) tekintették.⁶⁰

⁵² KUNKEL 2001: 25. Ser. Sulpicius Rufus Kr. e. 51. évben konzuli magisztrátust viselt és Kr. e- 43. évben halt meg. Q. Mucius Scaevola mellett a legjelentősebb személy volt a köztársaságkori jogászok között.

⁵³ SCHULZ 1961: 110.

⁵⁴ Lásd ehhez még Modestinus 1 reg. D. 23,2,1: *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*.

⁵⁵ KASER – KNÜTEL – LOHSSE 2021: 400.

⁵⁶ BENEDEK 1978: 4-5.; RAWSON 2004: 33.

⁵⁷ A római házassághoz lásd még CROOK 1987: 99skk.

⁵⁸ BENEDEK 1978: 5.

⁵⁹ KASER – KNÜTEL – LOHSSE 2021: 400.

⁶⁰ KASER – KNÜTEL – LOHSSE 2021: 400.

A tényállásból az is rekonstruálható, hogy a „férj” hozomány címen (*dotis nomine*) egy meghatározott vagyoni juttatásban részesült. A hozomány tárgya nem derül ki a forrásszövegből, de arra egyértelműen következtethetünk, hogy a hozomány tárgyának tulajdonjoga átruházásra került (*datio dotis*). Tehát annak tulajdonosa a „férj” lett.

b) A jogi probléma és Servius Sulpicius Rufus válasza

Itt felmerül az a jogi kérdés, hogy visszakövetelhető-e – *condictióval* (*condictio ob rem dati*) – a hozomány a férjtől, tekintettel arra, hogy az a házasság, amelyre tekintettel azt adták, érvénytelen. Tehát az az alapvető kérdés, hogy az érvénytelenül megkötött házasság esetén lehet-e alkalmazni a házasságkötés elmaradása esetén alkalmazandó szabályokat (azaz: az érvénytelenül megkötött házasságot lehet-e a házasságkötés elmaradásának értékelni).

A köztársasági kori jogtudós – Ser. Sulpicius Rufus – egyértelműen akként foglal állást, hogy ebben az esetben a hozomány visszakövetelhető:⁶¹ *quod dotis nomine interim datum sit, repeti posse*.

Servius minden valószínűség szerint a hozomány eredeti céljából indulhatott ki, amely szerint a hozomány a házasság vagyoni terheinek könnyítését célozza (D. 23,3,56,1: *ibi dos esse debet, ubi onera matrimonii sunt*). Viszont – Servius felfogása alapján – ha nincs (*ius civile* szerinti) érvényes házasság (*matrimonium iustum*), akkor nincs olyan ok (*causa*), amely miatt a férj megtarthatná a hozományt, így az tőle visszakövetelhető.

c) Neratius Priscus álláspontja

Serviusszal ellentétben Neratius a D. 12,4,8 fragmentumában található lemmatikus kommentárjában így fogalmaz: *sic intellegendum est, ut, si divortium intercesserit, priusquam utraque persona iustam aetatem habeat, sit eius pecuniae repetitio*.⁶² Azaz: Neratius álláspontja szerint a hozomány visszakövetelésének kizárólag abban az esetben van helye, amennyiben a felek között a házassági életközösség még azelőtt megszűnik [azaz: a „válás” (*divortium*)]⁶³

⁶¹ BEHREND 2001: 19.

⁶² Lemmatikus kommentárnak nevezzük, amikor a szerző az eredeti műből bizonyos szövegrészeket szó szerint kiemel (idézi), és kommentálja azt.

⁶³ BENEDEK 1978: 4. a válással kapcsolatban így fogalmaz: „[e]s reichte, wenn die Absicht des ehelichen Zusammenlebens bei einer der Eheleute aufhörte, dann haben sie schon die Ehe ohne weiteres als aufgelöst

megtörténik], mielőtt az abszolút házassági akadállyal terhelt személy felserdül, azaz eléri a törvényes kort.

A jogilag helyes döntés meghozatala céljából itt elengedhetetlen visszautalni arra, hogy a római jog szabályai alapján mi minősül törvényes házasságnak (*matrimonium iustum*): az érintett személyek közötti, házassági szándékkal (*affectio maritalis*) megvalósuló – természetesen házassági akadály nélküli – együttélés (*conubium*).⁶⁴ Mivel azonban ebben a konkrét esetben ilyen, házassági akadálytól mentes viszonyról nem beszélhetünk, ebből következik, hogy az „A” és „B” személy közötti kapcsolat értelemszerűen nem minősülhet házasságnak.

Viszont Neratius nem hagyja figyelmen kívül a tényleges életközösség fennállását, és tekintettel van arra: ha a gyermekkorú személy felserdül, akkor az előbb említett (életkor miatti) házassági akadály már nem állna fenn, és e tényleges életközösség „átfordulna” házassági életközösséggé. E tényleges helyzet jogi minősítésére a D. 24,1,32,27 paragrafusában találhatunk eligazítást: *et Iulianus tractat hanc quaestionem in minore duodecim annis, si in domum quasi mariti immatura sit deducta: ait enim hanc sponsam esse, etsi uxor non sit*. Azaz: Iulianus tárgyalja ezt a kérdést egy még a 12. életévét be nem töltött személy esetében, ha őt, habár még nem „házasságképes”, de már mint feleséget bevezették a férj házába (*deductio in domum mariti*), úgy Iulianus véleménye szerint (*ait*) az ilyen esetben a nő jegyesnek (*sponsa*) tekinthető, akkor is (ha még) feleség (*uxor*) nem lehet. Ezek alapján tehát Servius által vázolt tényállás a Kr. u. II. század joggyakorlatában / jogértelmezésében eljegyzésnek (*sponsalia*) minősült.⁶⁵

Ebből kiindulva, Neratius arra alapozza véleményét, hogy a hozományi vagyon visszakövetelésének lehetősége ebben az esetben is mindaddig elesik, ameddig a házasságkötési remény az eljegyzés alatt fennáll.

Neratius az érvelését egy analóg példával támasztja alá: *non magis id repeti possit, quam quod sponsa sponso dotis nomine dederit, donec maneat inter eos adfinitas: quod enim ex ea causa nondum coito matrimonio datur, cum sic detur tamquam in dotem perventurum, quamdiu pervenire potest, repetitio eius non est*. Az általa felhozott eset tényállása szerint egy serdült (önjogú) nő és egy serdült férfi eljegyezték egymást (D. 23,1,1: *Sponsalia sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum*). A nő pedig az eljegyzést követően, de a házasságkötést

angesehen. Das Aufhören des Willens kann sich in irgendeinem eindeutigen Benehmen manifestieren: für die Ehescheidung war im klassischen Recht keinerlei besondere Form vorgeschrieben”.

⁶⁴ MOLNÁR – JAKAB 2021: 159.

⁶⁵ BEHRENDTS 2001: 22.

megelőzően hozományt adott a jegyese (*sponsus*) számára. E vonatkozásban emeli ki Neratius, hogy a nőt mindaddig, ameddig közte és a férfi között az eljegyzés fennáll – azaz: az eljegyzésből még lehet házasság –, nem illeti meg a hozomány per útján történő visszakövetelése.

Következésképpen, (Neratius és álláspontunk szerint is) a hozományi vagyon visszakövetelésnek lehetősége a felek között fennálló tényleges életközösség megszüntetése – ahogyan Neratius fogalmaz: válás (*divortium*) – esetén nyílik meg a hozományt juttató fél javára. Kérdésként merül fel azonban, hogy amennyiben a felek között érvényes házasság nincsen, miként kerülhet sor jogi értelemben válásra. Álláspontunk szerint, adott esetben a *divortium* kifejezést – amelynek szó szerinti jelentése szétválás, (házastárstól) (el)válás közös megegyezéssel – nem a jogi értelemben értelmezendő,⁶⁶ hanem a felek közötti tényleges életközösség megszüntetését kell érteni alatta, azaz az eljegyzési joghelyzet felbontását, amely már a felek formátlan különválásával megvalósul.⁶⁷

Mindaddig, ameddig ez nem következik be, a felek között fennálló eljegyzési jogviszonyt tekintve alappal feltételezhetjük, hogy „A” és „B” között az eljegyzésből (érvényes) házasság lehet. Tehát az a cél (*causa*) – amelyre tekintettel adták a hozományt – még bekövetkezhet. Ennek abban az esetben lesz jelentősége, ha a felek házassági szándékkal történő együttélése (*habitu matrimonii permanent*) a jelenleg a törvényes kort még el nem ért személy felserdülését követően is tart. Ugyanis mint arra rámutattunk: bár a tényleges együttélés házasságot nem eredményez, azonban jogilag a kiskorúval való élettársi kapcsolat eljegyzésnek minősült. Ha pedig házasság (korábbi) érvénytelenségét eredményező abszolút házasságkötési akadály megszűnik (a felserdülés jogi tényével), és „A” és „B” személy között továbbra is fennáll az életközösség, akkor a közöttük fennálló jogviszonyt nem terheli többé semmilyen házassági akadály. Onnantól kezdve pedig „B” személynek (férj) már törvényes alapja lesz a hozomány megtartására. Amennyiben azonban a felek közötti életközösség még azelőtt megszakad, mielőtt a törvényes kort még el nem ért személy felserdülne, ebből egyértelműen következtethetünk arra, hogy az ok elesett (*causa non secuta*). Ebben az esetben a hozományt juttató személyt megilleti a hozományul szánt vagyontömeg peres úton történő visszakövetelésének lehetősége. A jogosult az erre irányuló pert a jogalap nélküli gazdagodás szabályai alapján a *condictio causa data causa non secuta* elnevezésű keresettel indíthatja meg.

⁶⁶ GYÖRKÖSY 1984: 182.

⁶⁷ MOLNÁR – JAKAB 2021: 160.

**V. A nő irányában fennálló ajándékozási szándékkal teljesített hozomány
visszakövetelése a házasság létre nem jötte esetén
(Paulus 17 ad Plautium D. 12,4,9)**

A D. 12,4,9 fragmentumában rögzített jogeset a klasszikus jogtudomány korának utolsó generációjához tartozó, a posztklasszikus kori értékelés révén legnagyobbinak minősített öt remekjogász közé sorolt, Iulius Paulus, Ad Plautium – amely tulajdonképpen Plautius műveinek kommentárja – című művének 17. könyvéből származó írás.⁶⁸

A D. 12,4,9 töredék alatt található jogeset szövege tehát a következő:

Si donaturus mulieri iussu eius sponso numeravi nec nuptiae secutae sunt, mulier condicet. Sed si ego contraxi cum sponso et pecuniam in hoc dedi, ut, si nuptiae secutae essent, mulieri dos acquireretur, si non essent secutae, mihi redderetur, quasi ob rem datur et re non secuta ego a sponso condicam.

„Ha meg akarok ajándékozni egy nőt és az ő felhatalmazásával a jegyesének számolom le (az összeget), de a házasság nem jön létre, a nő perelhet a *condictió*val. Ha viszont megegyeztem a jegyesével és úgy adtam át neki a pénzt, hogy ha a házasság létrejön, legyen a nő hozománya, ha viszont nem jön létre, akkor (a pénzt) nekem adja vissza, akkor mintegy erre az okra tekintettel történt a teljesítés, és ha az ok nem következett be, akkor perelhetem a jegyest a *condictió*val.”⁶⁹

a) A kiinduló tényállás

A következő elemzett forrásszöveg két tényállási variációt is tartalmaz. Az első szerint: „B” személy (önjogú nő) és „C” személy (férfi) között eljegyzés áll fenn. „A” személy egy meghatározott pénzösszeget ajándékozás jogcímén – azaz ingyenes juttatásként – szándékozik teljesíteni „B” személy javára. Még az eljegyzés ideje alatt – miután erről tudomást szerez – „B” személy utasítja „A” személyt, hogy az általa „B” személy irányába ajándékozni szánt pénzösszeget ne neki, hanem a jegyesének, azaz „C” személynek – mint „B” személy által a

⁶⁸ FÖLDI – HAMZA 2022: 48., 90-91., 96.

⁶⁹ JAKAB ÉVA fordítása.

vőlegény számára rendelt hozomány – fizesse meg (*mulieri iussu eius sponso numeravi*).⁷⁰ „B” személy felől „A” személyt terhelő teljesítést utalványozza „C” személy javára.⁷¹ Ezzel „B” és „C” személy között létrejön egy hozományi megállapodás. Ebből egyértelműen megállapítható, hogy a felek között – a hozományrendelés módja (*dotis constitutio*) szerint – az ún. *dotis dictio* esetéről beszélhetünk, amely formális, szóbeli, egyoldalú hozományígéret (esetünkben) a nő részéről.⁷²

A forrásszövegből az is rekonstruálható, hogy adott esetben formai szempontból ún. *delegatio solvendi* (*Zahlungsanweisung*), azaz „egyszerű” teljesítésre (fizetésre) irányuló utalványozásra kerül sor a felek között, *stipulatio* nélkül. Eszerint „B” személy pusztán a teljesítést utalványozza, az ajándékozási ígéretből fakadó követelési jogot azonban nem. Következésképpen – a D. 12,4,7 fragmentumban rögzített jogesettel ellentétben –, a felek között fennálló kötelelem vonatkozásában hitelezői oldalon történő alanyváltozásról nem beszélhetünk. Ebből kiindulva pedig ezen utalványozási joghelyzetnek *novatió*t eredményező joghatása nincsen.⁷³

Ezt követően „A” személy az őt terhelő szolgáltatási kötelezettségnek eleget tesz, majd a házasság, amelyre tekintettel „B” személy utasította „A” személyt a „C” személy javára történő teljesítésre, nem jön létre. Kérdésként merül fel tehát, hogy amennyiben a fenti tényállás megvalósul, kit illet meg a hozomány visszaadására irányuló igény. Az adott tényállásban felvetődő jogi kérdésre Paulus a következő választ adja: *mulier condicet*.

Álláspontunk szerint erre a döntésre a jogász a következő gondolatmenet alapján juthatott: a fentiek alapján tudjuk, hogy „A” és „B” személy egymással ajándékozási szerződést kötnek, majd „B” személy az „A” személyt ebből fakadóan terhelő teljesítést utalványozza „C” személy javára, akként, hogy ezt a teljesítésként kapott pénzüsszeget „C” személy „B” személy által alapított hozományként (*dos adventicia*) tartsa meg. Ebből kiindulva tehát két – a hozomány visszakövetelése esetén döntő jelentőséggel bíró – körülményt állapíthatunk meg. Egyrészt, hogy „B” személy – mivel ő nem a követelési jogát, hanem „pusztán” a teljesítést utalványozza „C” személy javára. Emellett az is egyértelműen levezethető adott tényállásból, hogy „B” személy a hozomány alapítója, tehát e vonatkozásban „B” és „C” személy között van jogviszony, és nem „A” és „C” személy között. „B” személy az őt terhelő hozományadási kötelezettségnek akként „kíván” eleget tenni, hogy utasítja adósát („A” személy), hogy ne neki,

⁷⁰ HARKE 2003: 58sk.

⁷¹ HARKE 2003: 58.

⁷² SIKLÓSI 2021: 524.

⁷³ SIKLÓSI 2021: 1295.

hanem „C” személynek teljesítse az ajándékozási ígéretből fakadó tartozását. Ezzel a teljesítéssel pedig az ajándékozási kötelelem megszűnik „A” és „B” személy viszonylatában, vele együtt pedig a „B” személyt terhelő – hozományalapítás céljából vállalt – jogi kötelezettség is eléri az eredményét.⁷⁴

Most térjünk vissza a forrásszövegben rögzített tényálláshoz. Miként azt tudjuk, „A” személy még az eljegyzés ideje alatt szolgáltatja a hozományul szánt pénzösszeget „C” személy javára.

Ezt követően a felek között a házasság azonban nem jön létre. A hozományi vagyon megtartása viszont kizárólag akkor illeti meg „C” személyt, ha a házasság közte és „B” személy között (érvényesen) létrejön. Következésképpen, feléled a hozomány visszaadására irányuló követelési jogosultság, ugyanis a cél, amelyre tekintettel „B” személy hozományadási kötelezettséget vállal, meghiúsul. Abból a két körülményből kiindulva pedig, hogy „B” személy a hozományrendelő, és hogy a hozományul szánt vagyon tárgyát azon pénzösszeg képezi, amelyet „A” személy „B” személy javára ajándékozás jogcímén juttat (a róla való gondoskodás céljából), mindezek alapján az igényérvényesítés lehetősége „B” személyt illeti meg a *condictio causa data causa non secuta* elnevezésű keresettel, mivel a hozományi vagyon megtartásával a volt vőlegény a volt menyasszonynak a vagyona rovására gazdagodna.

b) Második tényállási variáció: a nőről való gondoskodási szándék nélkül történő hozományalapítás

Az elemzett forrásszövegben – miként azt az előbbiek során már említettük – egy második tényállási variáció is rögzítésre kerül, amely a kiinduló tényállástól abban tér el, hogy ebben az esetben a szerződést „A” személy nem „B” személlyel (nő) köti, hanem „C” személlyel (vőlegény). Láthatjuk tehát, hogy „A” és „C” személy relációjában hozományi szerződés jön létre, amelyben a következő szerződési kikötést rögzítik: *si nuptiae secutae essent, mulieri dos acquireretur, si non essent secutae, mihi redderetur*. Azaz: „A” személy ezt a meghatározott pénzösszeget a „B” és „C” személy között megkötendő házasságra tekintettel adja át a

⁷⁴ A jogi probléma alaposabb megértése érdekében megjegyzendő, hogy ajándékozási szerződés esetén a megajándékozott követelési jogot szerez az ajándékozás tárgyát képező szolgáltatás teljesítésének vonatkozásában. Ezt jelen esetben a *res incorporalis*nak minősülő követelési jog jelenti. Az ebből fakadó teljesítésről rendelkezik a nő a férfi javára a közöttük létrejövő házasságra tekintettel. Innentől kezdve ez bekerül a megajándékozott (férfi) vagyonába. A teljesítéssel tehát megszűnt az ajándékozót terhelő követelési jogosultság. Ezen vagyoneltolódás a nő vagyonában realizálódik: ha nem jön létre a házasság, akkor a férfi a nő vagyona rovására gazdagodik.

vőlegénynek az eljegyzés ideje alatt. Ennek eredményeként, a pénz lefizetésével a vőlegény tulajdont szerez.

Továbbá, a fenti szerződési klauzulából az is kiolvasható, hogy a felek akként állapodnak meg, hogy amennyiben a házasság – amely a hozományba adott pénzürmék végleges megtartására irányuló jogalapot jelentené – létrejön, a lefizetett pénzösszeg legyen a nő hozománya. Azonban, ha a házasság nem jön létre (*ob rem datur et re non secuta*), akkor a hozományul szánt vagyontömeg vonatkozásában „C” személyt visszaadási kötelezettség terheli, mégpedig a hozományrendelő irányában (*mihi redderetur*). Nagyon fontos tehát hangsúlyozni, hogy a hozományrendelő nem akarta a nőnek ajándékozni a hozományi vagyontárgyát képező dolgot (a nőről való gondoskodási célzat nem vezérelte). Ez alapján tehát, ha a házasság nem jön létre, a hozományrendelőt illeti meg a hozományul szánt vagyon visszaadására irányuló igény, mivel ő a saját vagyonából teljesített, azaz: a teljesítést követően az ő vagyona csökkent, míg a nő vagyonában ezen teljesítés által nem következett be változás.⁷⁵

c) Tartozatlan követelés utalványozása hozományként (Paulus 17 ad Plautium D. 12,4,9,1)

A D. 12,4,9,1 paragrafus alatt található jogeset szövege a következő:

Si quis indebitam pecuniam per errorem iussu mulieris sponso eius promississet et nuptiae secutae fuissent, exceptione doli mali uti non potest: maritus enim suum negotium gerit et nihil dolo facit nec decipiendus est: quod fit, si cogatur indotatam uxorem habere. Itaque adversus mulierem conditio ei competit, ut aut repetat ab ea quod marito dedit aut ut liberetur, si nondum solverit. Sed si soluto matrimonio maritus peteret, in eo dumtaxat exceptionem obstare debere, quod mulier receptura esset.

„Ha valaki tartozatlan összeget, tévedésből, a nőnek az utasítására, ennek (a nőnek) a jegyesének *stipulatio*val megígért és a házasságkötés bekövetkezett, a csalárdságra alapított kifogást nem lehet alkalmazni. A férj ugyanis saját ügyét viszi, és ő semmi csalárd dolgot nem tett és ezért pedig nem lehet őt [feltevésiben] megcsalattatni. Ez olyan lenne, mintha arra

⁷⁵ SIKLÓSI 2021: 523. alapján érdemes megjegyezni, hogy az alapján, hogy a hozományrendelő több, mint valószínű, hogy a nővel (agnát) rokoni kapcsolatban nem álló harmadik személy, az is megállapítható, hogy adott esetben *dos adventiciar*ról beszélhetünk.

kényszerítenék, hogy egy hozomány nélküli nővel házasodjon össze. Emiatt a nővel szemben megilleti őt (harmadik személy) a *condictio*, úgyhogy vagy visszakövetelheti tőle [a pénzt], amit a férjnek adott, vagy szabadul [a kötelezettség alól], ha még nem fizetett. Ha azonban a házasság felbontása után a férj (a *stipulatio*ból kiindulva) [*condictióval*] perelne, akkor a kifogása csak azon összeg erejéig állhat fenn, ami az asszonynak (a házasság megszűnése esetén) visszajárna.”

a. A kiinduló tényállás

A fent rögzített forrásszövegből ismét két tényállási variáció olvasható ki, amelyek közül az első a következőképpen foglalható össze: „A” személy („vélt adós”) abban a szubjektív tudatban van, hogy egy meghatározott pénzösszeggel tartozik az e vonatkozásban (véltetően) szintén önhibáján kívül tévedésben lévő „B” személynek, aki egy (feltehetően) önjogú nő. „B” személy és „C” személy jegyesek. „B” személy utasítja „A” személyt, hogy a vélt tartozás összegét *stipulatio* formájában ígérje meg „C” személynek.⁷⁶ Ezen *stipulatio* „A” és „C” személy között létrejön. Itt rá kell mutatni, hogy – a D. 12.4.7. fragmentumában rögzített jogesettől eltérően – adott esetben a felek a *stipulatio*t minden valószínűség szerint absztrakt formában (*iussu mulieris sponso eius promississet*) kötötték meg, azaz a *stipulatio*ban nem tüntették fel az ügyleti jogcímet.

A jogesetben tehát a felek között egy utalványozási helyzetről van szó: a nő (utalványozó) a vélt tartozás vonatkozásában utasítja (*iussu*) a vélt adósát (utalványozott), hogy ezen összeg vonatkozásában *stipulatio*ban egy harmadik személy javára vállaljon teljesítési kötelezettséget (ún. aktív *delegatio*).⁷⁷

Az előbbieken már említettek alapján a tényállásból tehát rekonstruálható, hogy a fenti jogesetben az utalványozó azért utasítja a vélt adósát (*delegatus*), mert hozományt (*dos*) akar juttatni az utalványos javára. Rendeltetésszerű lebonyolódás esetén – abban az esetben, ha ez egy fennálló tartozás lenne – az aktív *delegatio* által a szerződésben *novatio* áll be, azaz: az eddigi jogosult kilép a kötelemből és az ő pozíciójába egy új jogosult lép be a kötelembé, illetve a korábbi hitelezővel fennálló kötelmi viszony megszűnik.

⁷⁶ Egy hasonló esetet olvashatunk Iul. 16 dig. D. 12,4,7: *qui se debere pecuniam mulieri putabat, iussu eius dotis nomine promissit sponso*.

⁷⁷ Vö. MOLNÁR – JAKAB 2021: 359.

Azt követően, hogy „A” személy civiljogilag lekötelezi magát „C” személy irányában, „B” és „C” személy között a házasság (érvényesen) létre is jön. Arra az esetre, ha ezen tényállás megvalósul, a jogász leszögezi: *exceptione doli mali uti non potest: maritus enim suum negotium gerit et nihil dolo facit nec decipiendus est*. Azaz: „A” személynek tulajdonképpen megvan a lehetősége, hogy per esetén a tévedését számításba vegyék, azonban ebben az esetben ő (sem halasztó hatályú, sem végleges hatályú) *exceptio dolira* nem hivatkozhat eredményesen „C” személlyel szemben. „C” személyt ugyanis ebben a körben csalárdság nem terheli: a *stipulatio* adja a jogalapot, ő a *stipulatio* megkötését tekintve jóhiszemű, a férj a saját ügyét viszi, azaz az utalványozási joghelyzetet követően ő a hitelező, a házasság már bekövetkezett, ezért követelése nem idő előtti, illetőleg, annak vonatkozásában, amit „A” személy (*promissor*) neki *stipulatio* formájában megígért, „A” személyt szolgáltatási kötelezettség terheli, mivel ő ezzel civiljogilag kötelezettséget vállalt „C” személy javára). Továbbá, a *favor dotis* elv alkalmazása alapján jelen esetben egy érvényesen létrejött hozományról van szó.⁷⁸ Mivel „C” személy irányában ezen *stipulatio* formájában megtett ígéretet „B” személy hozományaként „adták”, ezért ha nem kapná meg azt a hozományértéket, amit a számára megígértek, az méltánytalan lenne, mivel – ez Paulus véleménye szerint – olyan helyzetet eredményezne, mintha őt egy olyan nővel „kényszerítették” volna házasságkötésre, akinek nincsen hozománya, és ami nélkül – a római jogban a hozománynak tulajdonított jelentőségre tekintettel – alappal feltételezhetjük, hogy nem vette volna feleségül a nőt.

A fenti tényállás megvalósulása esetén felvetődő jogi probléma a következő mondatból – amely a forrásszövegben formailag Paulus által adott jogi megoldás – rekonstruálható: *itaque adversus mulierem condictio ei competit, ut aut repetat ab ea quod marito dedit aut ut liberetur, si nondum solverit*. Azaz: felvetődik a jogi kérdés, hogy a hozományul teljesített vagyontömeg visszakövetelésére irányuló pert kivel szemben (passzív legitimáció) indíthatja meg „A” személy.

Ezen a ponton – a jogeset érdemi elbírálása céljából – meg kell említenünk, hogy a német dogmatikában a jogalap nélküli gazdagodási kereseteknek a római jog alapján két típusa van: az egyik – német terminológiával – az ún. *Leistungskondiktion*,⁷⁹ míg a másik az ún. *Liberalkondiktion*. Az előbbihez kapcsolódó keresetekkel történő igényérvényesítés során a felperes ún. marasztalási pert indít az alperessel szemben, azaz a felek között a vagyonmozgás már bekövetkezett, és a per a vagyoneltolódás helyreállítására, annak értékének visszaperlésére

⁷⁸ BINDER 2024: 107.

⁷⁹ Ennek a körébe soroljuk: *condictio indebiti, condictio ob rem, condictio ob causam finitam*.

irányul. Ehhez képest az utóbbi esetében tulajdonképpen egy megállapítási per lefolytatását lehet kérni a bíróságtól az ún. *condictio liberationis*⁸⁰ elnevezésű keresettel, amelyben a felperes arra kéri a bíróságot, hogy állapítsa meg, hogy őt az adott szolgáltatás vonatkozásában teljesítési kötelezettség nem terheli.

Most térjünk vissza a jogi problémához. A kettejük relációjában létrejött *stipulatio*ból fakadóan tehát „A” személy civiljogilag adósa „C” személynek. Abból kiindulva pedig, hogy a *stricti iuris* kötelelemnek minősülő *stipulatio*ból fakadó szolgáltatási kötelezettség megszűnése (főszabály szerint) teljesítés (*solutio*) vagy *acceptilatio* útján történhet, és a *stipulatio* alapján „C” személy „A” személlyel szemben bármikor jogszerű pert indíthat, álláspontunk szerint – amennyiben ezen tényállás megvalósul – „A” személy kétféle igényérvényesítési mód közül választhat, mégpedig két körülményt figyelembe véve. Egyrészt, hogy már eleget tett-e az őt terhelő fizetési kötelezettségnek, vagy a teljesítés a részéről még nem történt meg. Ebből kiindulva, abban az esetben, ha „A” személy már lefizette „C” személy javára a hozományul szánt pénzösszeget, azaz megtörtént a vagyoneltolódás, tehát „A” személy vagyona jogalap nélkül csorbult, akkor ő azzal szemben tud marasztalási pert indítani, aki ezzel jogalap nélkül gazdagodott, aki jelen esetben „B” személy, azaz a nő, mivel ő alapítja a hozományt. Ezért őt terheli az abból fakadó teljesítési kötelezettség „C” személy irányában, azonban helyette – az utalványozási joghelyzet eredményeként – a hozományt olyan személy („A”) fizette meg, aki ezzel nem tartozott, ennek következtében tehát „B” személy vagyona jogalap nélkül gyarapodik „A” személy terhére. Ugyanis ő semmilyen jogalapon nem tudta volna „A” személytől követelni azon szolgáltatás teljesítését, amit ő „C” személy javára utalványozott.

Nagyon fontos kiemelni, hogy álláspontunk szerint ez kizárólag abban az esetben jöhet szóba, ha „B” és „C” személy ún. *manus* nélküli házasságot kötnek egymással, azaz a nő továbbra is önjogú lesz, mivel a nőnek csak ebben az esetben van / lehet saját vagyona.⁸¹ Emellett szükséges azt is hangsúlyozni, hogy amennyiben azt a szolgáltatást, aminek vonatkozásában őt szolgáltatási kötelezettség terheli, egy harmadik személy teljesíti, azaz a hozományul szánt pénzösszeg továbbra is „B” személy (nő) vagyonában marad, így ez a javára bekövetkező gazdagodási helyzetnek tekintendő. Összegezve tehát – miként azt a fentiek során

⁸⁰ KASER 1971: 598-599. így fogalmaz: „[s]o konnte der Schuldner, der sich in abstrakter Stipulation grundlos verpflichtet hat, klagen, *ut promissione liberetur*, oder einfach auf *liberatio*. Er dringt mit dieser *condictio liberationis* durch, wenn ihn der Gläubiger nicht durch *acceptilatio* befreit.”

⁸¹ Miként azt tudjuk, a klasszikus kor végén még különbséget tettek a *manus*os és a *manus* nélküli házasság között, és látjuk, hogy az adott jogeset ebben az időszakban került lejegyzésre Paulus által, álláspontunk szerint tehát könnyen elképzelhető, hogy a felek között megkötött házasság típusa is kihatással volt arra, hogy a felek milyen perjogi helyzetben milyen perjogi magatartást tanúsítottak.

megállapítottuk – „A” személy tartozatlanul teljesített, azaz ezen tényállási variáció megvalósulása esetén „A” személy a jogalap nélküli gazdagodás szabályai alapján perelheti „B” személyt (nőt) a hozományi vagyon értékének visszaadására az ún. *condictio indebitum*-mal.

Visszatérve az „A” személyt megillető kétféle igényérvényesítési lehetőség tárgyalására, a fenti mellett a másik rendelkezésre álló mód kifejezetten a férj perindítását megelőzően vehető igénybe a *promissor* részéről. „A” személy ebben az esetben a korábban már említett *condictio liberationis* elnevezésű keresettel léphet fel igényérvényesítés céljából, az előző esethez képest azzal a különbséggel, hogy ezen per alperese nem a nő, hanem – tekintettel arra, hogy jelen esetben ő áll a hitelezői pozícióban – a férfi lesz. Ezen *condictio* keretében „A” személy arra kér(het)i a bíróságot, hogy hatósági aktusával szüntesse meg a *stipulatio*-ból fakadóan őt civiljogilag terhelő szolgáltatási kötelezettségét „C” személy irányában, azaz oldja el őt mint adóst a közte és „C” személy között fennálló kötelemből, és határozatában mondja ki, hogy a *stipulator* vele szemben ezen szolgáltatás vonatkozásában peres úton igényt nem érvényesíthet.⁸²

b. Második tényállási variáció: amikor az adóst megilleti a családság kifogása

Az elemzett forrásszövegben másodikként rögzített tényállási variáció a kiinduló tényállástól abban tér el, hogy míg az előbbiben a felek között a házasság (érvényesen) fennállt a perindítás időpontjában, addig adott esetben „C” személy már házasságon kívül – azaz annak megszűnését követően – igyekszik rászorítani „A” személyt a teljesítésre. Látjuk tehát, hogy „C” személy peres úton érvényesítené a hozományi vagyon átadásra irányuló igényét. „A” személy *exceptio doli*-val védekezik „C” személy által benyújtott kereseti kérelemmel.

Ennek vonatkozásában Michael Binder meggyőzően fejti ki a következőket az *exceptio doli* alkalmazhatósága kapcsán. Amennyiben a férj a *stipulatio*-val megígért hozományt peresítené a válás után, a nő rendelkezésére állna az *actio rei uxoriae* elnevezésű kereset, amellyel a kapott hozomány kiadását követelhetné, ugyanakkor a *promissor*-t a nővel szemben megilletné az igényérvényesítés lehetősége a *condictio indebitum* alapján. A szerző ezt ún. „kereseti kör”-nek (Klagenzirkel) nevezi, mivel amit az adós kifizet, az az előbbieken alapján

⁸² Megjegyzendő, hogy a Paulus (esetleg a kompilátorok?) által a forrásszövegbe foglalt másik *condictio* álláspontunk szerint egy kissé „idegen test”-ként hat a szövegben, ugyanis a fenti eset Paulus azon érvelésével szembe helyezkedik, amely szerint a férj nem kényszeríthető arra, hogy olyan nőt vegyen el, akinek nincsen hozománya. Ezért felmerül a kérdés, hogy az erre vonatkozó szövegrész vajon későbbi betoldás-e (*interpolatio*). Ezen kérdésfelvetést azonban nyitva kell hagynunk, mivel teljes bizonyossággal megválaszolni nem tudjuk.

visszakerülne hozzá. Annak érdekében, hogy ezt elkerüljék – ugyanis ez a célszerű –, a *promissort* a volt férj keresetével szemben megilleti az *exceptio doli a dolo facit, qui petit quod redditurus est* alapelv alapján. Hangsúlyozandó azonban, hogy jelen esetben csak korlátozott mértékben: ugyanis, ha van olyan speciális szabály (*lex specialis*), amely alapján a férjnek joga lenne a hozomány bizonyos hányadának a megtartására, akkor természetesen az *exceptio doli* csak azon összeg erejéig mentesíti a fizetési kötelezettség alól az alperest, amekkora a nőnek a visszajárna.

Felmerül a kérdés, hogy alkalmazható-e ebben az esetben az *exceptio*, és ha igen, akkor milyen rezsim alapján kell elszámolni a hozományt.⁸³ Erre a kérdésfelvetésre a jogász a következőképpen válaszol: *in eo dumtaxat exceptionem obstare debere, quod mulier receptura esset*. Azaz: az *exceptio* csak azon érték erejéig foghat helyt, amennyi – abban az esetben, ha a teljesítés megtörtént volna „C” személy javára – a teljes összegből a házasság megszűnése esetén a nőnek visszajárna: ha a teljes összeg visszajárna, akkor az *exceptio* természetesen a hozomány teljes értékére vonatkozik, következésképpen az alperes nem marasztalható semmire, ugyanakkor, ha ennek csak egy része járna vissza a nő számára, akkor kizárólag ezen pénzösszeg erejéig lehet eredményesen *exceptio*val védekezni a felperes kereseti kérelmével szemben.⁸⁴

⁸³ BINDER 2024: 108.

⁸⁴ SIKLÓSI 2021: 527. szemléltetés céljából érdemes megemlíteni a hozomány visszaadására irányadó szabályokat arra az esetre, ha a válásra (*divortium*) a nő vagy apja hibájából (*culpa mulieris aut patris*) kerül sor: a nő házasságtörése (*adulterium*) esetén a férj a hozomány teljes értékének egyhatod részét megtagadhatja a nőtől (ún. „súlyosabb erkölcsi botlás” [*retentio propter mores graviores*] esetén). Vö. RAWSON 2004: 39.

VI. Tartozáselengedés útján történő hozományalapítás (Iavolenus libro primo ex Plautio D. 12,4,10)

A következő elemzett forrásszöveg a szabiniánuszi iskolát Cassius után vezető Iavolenus Priscustól származik. A jogtudomány területén kifejtett tevékenységének jelentősége szemléltetése céljából megemlítendő, hogy az ő tanítványa volt a Kr. u. II. század közepén tevékenykedő Salvius Iulianus is, akit a római jog történetének egyik legnagyobb jogtudósaként tart számon a jogirodalom.⁸⁵

Si mulier ei cui nuptura erat cum dotem dare vellet, pecuniam quae sibi debebatur acceptam fecit neque nuptiae insecutae sunt, recte ab eo pecunia condicetur, quia nihil interest, utrum ex numeratione pecunia ad eum sine causa an per acceptilationem pervenerit.

„Ha egy nő a jövődöbelijének hozományt akar adni és ezért azt az összeget, amivel az neki tartozik, *acceptilatio*val elengedi, a házasságra viszont ezek után nem kerül sor, a pénzt joggal követelheti vissza tőle, mert nincs különbség aközött, hogy a pénz leszámolás folytán vagy *acceptilatio* folytán került-e hozzá jogalap nélkül.”⁸⁶

a) A kiinduló tényállás

A D. 12,4,10 fragmentumban rögzített jogeset szövegét elemezve a következő tényállás rekonstruálható: „A” személy (férfi) és „B” személy (önjogú nő) jegyesek, azzal, hogy „A” személy – feltehetően egy korábbi jogviszonyból fakadóan *stipulatio* formájában történő kötelezettségvállalás alapján – egy meghatározott pénzösszeggel tartozik „B” személynek. „B” személy a közöttük megkötendő házasságra tekintettel – az eljegyzés ideje alatt – tartozáselengedés (*acceptilatio*)⁸⁷ keretében hozományt alapít „A” személy javára. Azaz: az „A” személyt „B” személy irányában terhelő tartozás civiljogi értelemben megszűnik, következésképpen azt tőle civiljogilag követelni nem lehet. Ezt követően azonban közöttük a házasság nem jön létre.

⁸⁵ FÖLDI – HAMZA 2022: 89.

⁸⁶ JAKAB ÉVA fordítása.

⁸⁷ MOLNÁR – JAKAB 2021: 353. így fogalmaznak: „[a] *stipulatio*nak az ellenaktusa az *acceptilatio* volt, (...)”

Felvetődik tehát a kérdés, hogy – bár a *datiós* elem hiányzik az ügyletből – „B” személyt megilleti-e a hozományul szánt pénzösszeg „visszakövetelése” tekintettel arra, hogy „B” személy a fennálló tartozást a közöttük létrejövő házasságot mint célt tekintve engedte el.⁸⁸ Ezen jogi kérdésfelvetésre a jogász válasza és az arra adott indokolása így hangzik: *recte ab eo pecunia condicetur, quia nihil interest, utrum ex numeratione pecunia ad eum sine causa an per acceptilationem pervenerit*. Ebből kiindulva, Iavolenus véleménye szerint a kötelezettségelengedés is hozományadásnak minősíthető, ugyanis azon pénzösszeggel, amelyre az *acceptilatio* irányul, „A” személy vagyona gyarapodik „B” személy vagyonának rovására. Következésképpen, a fenti tényállás megvalósulása esetén „B” személy javára megnyílik az alakszerű tartozáselengedő nyilatkozat keretében „adott” (alapított) hozomány per útján történő visszakövetelésének lehetősége. Az erre irányuló igényét – bár főszabály szerint a visszakövetelés lehetőségét adott esetben a *datiós* elem léte alapozza meg – a *condictio ob rem dati* (*condictio causa data causa non secuta*) elnevezésű, jogalap nélküli gazdagodási keresettel érvényesítheti a házasság megghiúsulása esetén.

⁸⁸ Alapvetően amíg a jogalap nélküli gazdagodást elszenvető személy rendszerint valamilyen szolgáltatást teljesít, addig jelen esetben ő nem szolgáltatás teljesítésével csökkenti a vagyonát, hanem egy, az irányában érvényesen fennálló tartozás elengedésével, amely tulajdonképpen – mint *res incorporalis* – kikerül az ő vagyonából. Azzal pedig, hogy a házasság nem jön létre, a cél – amelyre tekintettel a nő megtette ezen tartozáselengedő nyilatkozatot a férfi javára – elesik. A testetlen dolog a nő oldaláról az ő vagyoni mérlegének pozitív oldaláról kikerül, ezzel csökken az ő vagyona. Ehhez képest a férfinak azzal, hogy neki ezt a pénzösszeget nem kell visszafizetnie, az ő vagyona – a nő vagyona rovására – növekszik.

VII. Záró rész

A hatályos magyar jogunkban érvényesül a korlátozott precedensrendszer. Ebből fakadóan a jogászai társadalom szembesül azzal a kérdéssel, hogy egy döntésből melyik rész is az, amelyet a döntés elvi magjának (*ratio decidendi*) lehet nevezni. Ezen a gondolati vonalon haladva zárszóként kísérletet tettünk arra, hogy az általunk elemzett jogesetekből az alábbiak szerint megfogalmazzuk a döntés elvi magját.

A D. 12,4,6 esetén: Ha a hozomány rendelője a vőlegénnyel *pactum* formájában megállapodott arról, hogy a házasság megszűnése esetén a hozomány neki visszajár, de a házasság létre sem jön, akkor is megilleti a hozomány rendelőjét a *condictio*. A nő azonban bizonyíthatja azt, hogy a hozomány rendelője ún. gondoskodási célból, a nőnek szánt ajándékként adta a hozományt. Ebben az esetben a nőt illeti a *condictio*, mivel e vagyoni juttatás inkább az ő, mintsem a hozomány rendelőjének vagyonába tartozik.

D. 12,4,7: Ha a menyasszony tartozatlan követelést utalványoz, amely alapján az utalványozott az utalványosnak – hozományként – teljesít, és a házasságkötés elmarad, akkor az utalványozottat illeti a *condictio*, mivel a gazdagodás az ő vagyonának a rovására áll elő. Ha az utalványozott tudva tartozatlanul teljesít, akkor a nőt illeti a *condictio*, mivel ebben az esetben egy, a nőnek juttatandó kvázi ajándékról van szó, amely inkább már a nő vagyonába tartozik. Ha az utalványozott tartozott fizetést teljesít az utalványosnak, és a házasságkötés elmarad, akkor az utalványozottat illeti a *condictio*, mivel az utalványozással az eredeti kötelelem *novatio* útján megszűnik, így a gazdagodás az utalványozott vagyonának a rovására következik be.

D. 12,4,8: Ha valaki serdületlen személlyel kötött házasságra tekintettel kapott hozományt, akkor a hozomány tőle mindaddig vissza nem követelhető, amíg a felek közötti tényleges életközösség fennáll. Ennek oka az, hogy a serdületlennel házassági szándékkal létrehozott életközösség ugyan házasságnak nem, de jegyességnek minősíthető. Nem zárja ki semmilyen (jog)szabály, hogy a jegyesség alatt hozományt juttassanak a jegyesnek, és ameddig a jegyesség fennáll, addig az ideiglenes megtartási ok (*causa data*) is adott. Így tehát, amíg a serdületlennel való házassági szándékú életközösség a felek között fennáll, úgy fennáll a jegyesség is, amely tény kizárja a hozományként juttatott vagyon visszakövetelhetőségét.

D. 12,4,9 és D. 12,4,9,1 pr.: Ha egy harmadik személy (bizonyíthatóan) a nőről való gondoskodás céljából hozományt alapított és azt a nő utasítására a férfinak teljesítette, később azonban a házasságot nem kötik meg, a nőt illeti meg a hozományi vagyon értékének visszakövetelésére irányuló igény érvényesítése. Ha a menyasszony tartozatlan követelést

utalványoz a jegyesének, és a vélt adós a *stipulatio*ból fakadóan nem teljesít a házasság létrejöttét követően sem, és a férj a teljesítés iránt pert indít, akkor a *promissor* az *exceptio doli*val nem védekezhet. Abban az esetben, ha a házasság megszűnik és ez után indítanak pert, az adóst megilleti az *exceptio doli*, de csak azon összeg erejéig, amely az *actio rei uxoriae* alapján a nőnek visszajárna (ennek oka a *dolo facit, qui petit quod redditurus est* szabálya).

D. 12,4,10: Az *acceptilatio* útján alapított hozomány a *datiós* elem hiánya ellenére is visszakövetelhető a *condictio ob rem dati* elnevezésű keresettel, mivel a felek között a vagyonmozgásnak ugyan van jogalapja, a házasság létre nem jöttével a végleges megtartáshoz való jogalap elesik.

Irodalomjegyzék

- BABUSIAUX 2006 = Babusiaux, Ulrike: *Id quod actum est. Zur Ermittlung des Parteiwillens im klassischen römischen Zivilprozeß*. München, 2006.
- BEHRENDTS 2006 = Behrendts, Okko: *Die condictione causa data causa non secuta. Ihr familienrechtlicher Tatbestand im klassischen Bereicherungssystem und ihre Erweiterung zur Kondiktion wegen Zweckverfehlung unter vorklassischem Einfluß*. In: Hans Georg Knothe – Jürgen Kohler (Hg.): Festschrift für Andreas Wacke zum 65. Geburtstag, München, 2001. 15-64.
- BENEDEK 1985 = Benedek Ferenc: *A conditio mint a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelésének perjogi eszköze*. Jubileumi Tanulmányok 40., Pécs, 1985. 29-47.
- BENEDEK 1967 = Benedek Ferenc: *A jogalap nélküli gazdagodási kötelem létesítő tényei a klasszikus római jogban*. Jubileumi Tanulmányok II., Pécs, 1967. 51-79.
- BENEDEK 1978 = Benedek, F.: *Die conventio in manum und die Förmlichkeiten der Eheschliessung im römischen Recht*, SUP 88 (1978), 3-31.
- BENEDEK 1984 = Benedek Ferenc: *Jogalap nélküli gazdagodás jogellenes és erkölcstelen magatartásból a római jogban*. JPTE Dolg. XV., Pécs, 1984. 7-52.
- BENEDEK 1987 = Benedek Ferenc: *Tartozatlan fizetés a római jogban*. JPTE Dolg. XVIII., Pécs, 1987. 40-68.
- BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS 2018 = Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: *Római magánjog*. Budapest – Pécs, 2018.
- BENKE 2016 = Benke József: *A jogalap nélküli gazdagodás vagyoni jogi jelentősége és generálklausulája*. Polgári jog 2016/7-8.
- BESSENÝŐ 2003 = Bessenýő András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. Budapest-Pécs, 2003.
- BINDER 2024 = Binder, Michael: *Die promittierte Mitgift im Scheidungsfall. Ein wirkungsloses Versprechen?* In: Horn, Julia-Katharina – Verrico, Francesco (Hg.): Acta Maceratensia. Perspektiven vom XVI. Jahrestreffen der Jungen Romanistinnen und Romanisten. 2022.
- BRÓSZ – PÓLAY 1986 = Brósz Róbert – Pólay Elemér: *Római jog*. Budapest, 1986.
- CROOK 1987 = Crook, J. A.: *Law and Life of Rome, 90 B.C. – A.D. 212*, New York, 1987.
- FARGNOLI 2023 = Fagnoli, Iole: *Condictio ab Rückforderungsklage*. In: Babusiaux (et al.) [Hg.]: Handbuch des Römischen Privatrechts. Tübingen, 2023. 2008-2016.
- FINÁLY 1884 = Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, 1884.

- FÖLDI 2015 = Földi András: *Római jogi kutatások Magyarországon az utóbbi évtizedekben*. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*, Budapest, 2015. 824-842.
- FÖLDI – HAMZA 2022 = Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, 2022.
- GAMS – ĐUROVIĆ 1982 = Gams, Andrija – M. Đurović, Ljiljana: *Uvod u građansko pravo*. Beograd, 1982.
- GYÖRKÖSY 1984 = Györkösy Alajos: *Latin – magyar szótár*. Budapest, 1984.
- HARKE 2003 = Harke, Jan Dirk: *Das klassische römische Kondiktionensystem*. IVRA 54 (2003), 49-86.
- HEUMANN – SECKEL 1907 = Heumann, Hermann Gottlieb – Seckel, Emil: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Frankfurt am Main, 1907.
- JAKAB 2011 = Jakab Éva: *Chirographum in Theorie und Praxis*. In: Fs. für D. Liebs zum 75. Geburtstag. Berlin, 2011. 275-292.
- KARCSAY 1972 = Karcsay Sándor: *Német-magyar jogi és államigazgatási szótár*. Budapest, 1972.
- KASER 1971 = Kaser, Max: *Das Römische Privatrecht*, München, 1971.
- KASER – KNÜTEL – LOHSSE 2021 = Kaser, Max – Knütel, Rolf – Lohsse, Sebastian: *Römisches Privatrecht*, München, 2021.
- KUNKEL 2001 = Kunkel, Wolfgang: *Die Römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung*. Weimar-Wien, 2001.
- MOLNÁR – JAKAB 2021 = Molnár Imre – Jakab Éva: *Római jog*. Szeged, 2021.
- PÓLAY 1988 = Pólay Elemér: *A római jogászok gondolkodásmódja*. Budapest, 1988.
- RAWSON 2004 = Rawson, Beryl: *Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome*, 2004
- SCHÄFER 2013 = Schäfer, Frank: §§ 812-822. *Ungerechtfertigte Bereicherung*, In: Mathias Schmoeckel (et al.) [Hg.]: *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB. Band III. Schuldrecht: Besonderer Teil, 2. Teilband §§ 657-853.*, Tübingen, 2013. 2578-2710.
- SCHULZ 1961 = Schulz, Fritz: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. Weimar, 1961.
- SIKLÓSI 2021 = Siklósi Iván: *Római magánjog*. Budapest, 2021.
- SZEMÉLYI 1942 = Személyi Kálmán: *Alaptalan gazdagodás*. In: Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog IV.*, Budapest, 1942. 747-774.
- STOJČEVIĆ 1988 = Stojčević, Dragomir: *Rimsko privatno pravo*. Beograd, 1988.
- W. FRIER – A.J. MCGINN 2004 = W. Frier, Bruce – A.J. McGinn, Thomas: *A Casebook on Roman Family Law*, 2004

ZIMMERMANN 1996 = Zimmermann, Reinhard: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. 1996.